

1170.

A MEZŐHEGYESI

ÁLLAMI MÉNESINTÉZET

ALAPÍTÁSÁNAK TÖRTÉNETE.

IRTA:

RUISZ GYULA,
MACY. KIR. CAZDATISZT.

(Különnyomat a „DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI
MUZEUM-TÁRSULAT ÉRTESÍTŐJE“ 1887-diki évfolyamából.)

TEMESVÁROTT.

1888.

Dr. Móricz Sándor úrnak, „Dóra György” és „Mária ki-
vétel” tudós পরোক্ষের kiváló nagyrabecsiséggel ajánlja.

Pringty ulaff

20540

A mezőhegyesi állami ménesintézet alapításának története.

Ruisz Gyulától.

I.

A Mária-Terézia uralkodása alatti hosszas harcok következtében Magyarországnak a mult században külföldön is hírnévre szert tett lótenyésztése nagymérvű hanyatlásnak indult. A dicsőséggel uralkodó királyné sokat tett e jövedelmes és hadászati szempontból nem nélkülözhető tenyésztési ág előrevitelére.

Utódának, II. József császárnak még inkább szíven feküdt ezen tenyésztési ág fölvirágoztatása. Azon intézkedéseket, a melyeket anyja kormánya hozott, a népei javát ohajtó fejedelem még inkább kiterjesztette.

Hogy üdvös s a lótenyésztés emelésére irányuló intézkedéseiből csak néhányat említsek: rendeletileg megállapította azon közönséges kanczák minőségét, színét, korát és méretét, melyek a császári udvari ménesekből származó ménekkel behághathatók, valamint az országban találtató azon közönséges méneket is, melyek a megyék által fedezettési czélokra használhatók. (1782. január 11-iki udvari rendelet).¹⁾ Hogy a szakismereteket terjessze, Pesten lóorvosi iskolát állított²⁾ és szakkönyvek, lótenyésztési utasítások kiadásáról gondoskodott. 1780-ban Wolstein Amad. Jánost, a bécsi egytemnek tanárát és az ottani cs. kir. állatgyógyintézetnek igazgatóját egy lótenyésztési utasítás megírásával³⁾, Scotti cs. kir. udvari főlóorvost pedig egy fedezettési utasítás szerkesztésével bizta meg, mely utóbbi

¹⁾ Bő kivonatban közli ezen rendeletet Huzard: Nachrichten über einige Pferderacen, Gestüte. A czimü művében, Bécs 1827. 74. l.

²⁾ Schwantner: Statistik. l. 62. l. — Horváth Mihály szerint (Kisebb tört. munkái, III. 191. l.) a pesti lóorvosi iskolát még Mária-Terézia létesítette.

³⁾ Wohlstein műve: „Marx Fugger Herrn v. Kirchberg von der Zucht der Kriegs- und Bürgerpferde“ czim alatt jelent meg és 1786. február 2-án kélt udvari rendelettel az összes hazai uradalmak figyelmébe ajánlatott. Magyarra Tolnay Sándor, a pesti egyetemen az állatgyógyászat tanára fordította. Fordítása „Fugger Márknak a lovak neveléséről irt könyve“ czim alatt 1786-ban Bécsben jelent meg 2 kötetben.

munka azután minden egyes, a lótenyésztési ügyekre kirendelt cs. kir. tisztnek kiadatott. (1781. és 1784. évi udvari rendeletek.) Egy 1782-ben kelt rendelettel pedig meghagyta, hogy a parasztot a császári ménnek használatára senki nem kényszerítheti; de ha a pór, kanczáját szabad akaratóból császári ménnel behágatta, azért általa semmiféle fizetés sem teljesítendő.¹⁾

Legnagyobb fontossága és egészen napjainkig kiható intézménye azonban a mezőhegyesi állami ménesintézet megalapítása volt. Ezen intézetet a császár egy derék magyar embernek, Csekonics József²⁾ vértesszázadosnak, javaslata és tervezete alapján létesítette.

* * *

A mezőhegyesi állami ménesintézet alapításának története szorosan összefügg Csekonics József működése egyik időszakának történetével. Nem leendő tehát érdektelen, ha a magyar közgazdaság fejlesztése körül elévülhetetlen érdemeket szerzett férfit élet-történetének főbb adatait is közlöm itt.³⁾

Csekonics József 1757-ben Kőszegen született szegény, de nemes szüléktől. Első iskolai oktatását a községi jezsuita gimnáziumban, a későbbit pedig Bécsben, a kegyesrendű szerzetnek u. n. löwenburgi akadémiáján nyerte. Azonban a serdülő ifjút hajlamai inkább a lóhoz mint könyveihez vonzották. Megszakította tehát tanulását, és 17 éves korában, 1774-ben mint kadét a Dajassan nevet viselő vértesszázadoshoz csapott fel, hol 1777-ben hadnagygyá neveztetett ki. A következő évben mint főhadnagy átlépett a Modena (később Sesswitz) vértesszázadoshoz, és itt 1783-ban a 26 éves fiatal ember már másodosztályú századosná lépett elő.)

Csekonics, katonai szolgálatának első percétől kezdve fáradhatatlanul és szenvedélylyel szentelé magát és idejét a lóügynek. Összeköttetésben és levelezésben állott kora első lótenyésztőivel, és szakembereivel (így például Wohlsteinnal, kinek egyik műve megírásához, mint az emli-

¹⁾ Huzard i. m. 75 l.

²⁾ Főforrásom ezen adatokra Csekonicsnak azon autobiografiája, mely az általa kiadott lótenyésztési munka elején áll.

³⁾ Az, a mit Ballagi Aladár állit „A magyar királyi nemes testőrség története” czimű művében (Budapest, 1878. 306. l.), hogy t. i. Csekonics testőr volt volna: tévedés.

tett szerző köszönettel említi, igen sok becses gyakorlati adatot szolgáltatott). Sűrűn látogatta és nagy gonddal tanulmányozta az ezredének állomási helyeihez közel fekvő nagyobb lótenyészeteket, így többek között a már akkor jó hírnek örvendő ürményi gróf H u n y a d y-féle ménest, melyről C s e k o n i c s maga is hálásan emlékezik meg; továbbá a gróf A l m á s s y a k ménesét stb. Buzgósága és megfigyelő-képessége¹⁾ nem maradt ismeretlen főbbvalói előtt. Hamar elsajátított ismereteinek és éles szemének köszönhető, hogy még ugyanazon évben (1783-ban) gróf H o d i t z tábornok és pótlovazási inspektor által a derék fiatal tiszt kitüntető szolgálattétellel: a pótlovazási teendőikben való részvétellel bízott meg.

Uj foglalkozási köre tág teret nyújtott eddigi ösmereiteinek gyarapítására. Az ország különféle részeibe történt kiküldetései alkalmával észlelte lótenyésztésünk hiányait; kutatta ezeknek okait, és mindazon tapasztalatokat és észrevételeket, melyeket gyűjtött és vizsgálódásai alapján magának megalkotott: papírra tette. E töredék jegyzésekből azután egy részletes tervezetet dolgozott ki arra nézve: miként lehetne a magyarországi lótenyésztést emelni és felvirágoztatni azon esetben, ha annak érdekében az állam a maga részéről is kiterjedtebb intézkedéseket foganatosítana?²⁾

Tervezetét előterjesztette II. J ó z s e f császárnak, a ki ezen időt á j t é p e n B u d á n tartózkodott.

A fejedelem szívesen fogadta a törekvő fiatal századosnak egészen az ő czélzataiba vágó javaslatait; fölrendelte őt B é c s b e, és dolgozatát egy bizottságnak adta ki megbirálás és javaslattétel végett.

Azon időben, a mikor C s e k o n i c s a maga tervezetével előállott, a lótenyésztés terén nem egy kiváló szak tekintélylyel rendelkezett a császár. Gróf H o d i t z tábornok, az összes birodalmi pótlovazási osztályok főfelügyelője; C a v a l l a r őrnagy, a ki a bukovinai remontirozó-osztály parancsnoka volt, és ménék vásárlása céljából a Keletet (Tatár- és Cserkeszországokat) is beutazta; W o l s t e i n A m a d. János egyetemi tanár, a ki Mária

¹⁾ Erre vonatkozólag érdekes adatot közöl Wohlstein Amad. János. A pusztai stb. ménesekről írt könyvében, II. 44. l.

²⁾ General Csekonics: Praktische Grundsätze die Pferdezzucht betreffend. Pest, 1817. V. l.

Terézia által külföldre küldetvén, a legjobb külföldi (porosz, dán stb.) lótenyésztézeteket éveken át tanulmányozta; b. Einsiedel, az osztrák tartományok pótlovarási ügyeinek parancsnoka; Montgalany s még többen mások a hippologia terén többé-kevésbé elismert tekintélyek voltak. Valószínű, hogy ezen szakférfiakból alakított bizottság vette a Csekonics tervezetét tárgyalás alá.¹⁾ Sőt a császár nemcsak a hazai erőket szólítá föl véleményadásra, hanem felhívta idevágó tervezetek kidolgozására és benyújtására a külföld nevesebb szakférfiait is. Így Wallmerodi Bouwinghausen bárót, Württemberg-hercegségi kamarást és főlovászmestert is, ki 1798-ban megjelent „Taschenkalender für Pferdeliebhaber“ című kövyvében első adta a mezőhegyesi ménésintézetnek kimerítő leírását.²⁾

A Csekonics tervezetének megbíralására kiküldött bizottság, a megtartott tárgyalások folyamán, mindenekelőtt annak az általános szükségét mondta ki, hogy megtakarítandók azon tetemes összegeket, a melyek jó ménlovakért évenként a külföldre vitetnek: a legkiválóbb apalovakból és kanczákból egy pepinier-ménés alapittassék. Ezen megalapítandó ménésintézetnek fő céljául pedig az tűzessék ki, hogy kiváló méneket állítson elő és neveljen³⁾, a melyek által az igénytelen kistermetű lófajta az egész országban, de leginkább Pest-, Békés-, Bihar-, Szátmár-, Arad- és Csongrádmegyében, továbbá a Jász-kunkerületekben javíttassék⁴⁾, hogy tehát általa ne csak a mezei gazdasághoz szükséges igás lovak minősége emeltessek, de főleg a hadsereg által igényelt jobb minőségű remonda lovak is előállíthatók legyenek.

Az uralkodó ezen tervet jóváhagyta és halasztást nem tűrő erélyével annak kivitelét rögtön el is rendelte, megengedvén, hogy az eredetileg 500 darab anyakanczára tervezett pepinier-ménésnek létesítésére a bukovinai pótlova-

¹⁾ Skolka András, a szarvasi gyakorlati gazdasági és ipariskola tanára (Schedius folyóiratában: Zeitschrift von und für Ungarn, 1802 I. 353), továbbá Csaplovics János (Topogr-Statist. Archiv des Königreichs Ungarn, Wien, 1821 I. 387) szerint ezen intézetnek első tervét a mint tábornok elhalt gróf Hoditz állította össze és Csekonics főhadnagy csak segélyére volt neki a terv összeállításánál. — Erdélyi Mihály szerint pedig az intézet első terveit Cavallar dolgozta ki s ezt csak később fejlesztették gróf Hoditz, Montgalany és Einsiedel. — A Csekonics adatai szerint mindakét állítás tévesnek bizonyul.

²⁾ Schwartner i. m. 164. — Csaplovics: Archiv. I. 388.

³⁾ Schwartner, Statist. I. 163. — Skolka i. h. 353.

⁴⁾ Horváth Mihály i. m. 204. l.

zási parancsnokság telepében elhelyezett (jobbádán moldvai és cserkesz eredetű) kanczák Magyarországra át szállítottassanak, a hadsereg lóállományából a legjobb 150 kuraszir-kanca a létesítendő ménesintézetnek átengedtéssék és mindazon lovak, melyek a kitűzött célra alkalmasoknak találtnak, az országban összevásároltassanak.¹⁾

Anyagról tehát gondoskodva volt már. Most még csak a helyet kellett kitűzni, a hova ezen törzsménés elhelyezendő volt. Kiküldetett tehát a magyar udvari kamara aradi adminisztrátora. Lovász, több törzstiszttel együtt, az országba, hogy a ménés elhelyezésére alkalmas helyet kijelölje. Együttal meghagyatott ezen kiküldöttségnek, hogy a hely megjelölése után, a lokális viszonyok és a már megállapított tenyésztési cél szemelött társásával, az intézet berendezésére (a belső szervezetre, építkezésekre stbre) vonatkozó terveket is elkészítse. Csekoniccs pedig ezenkívül avval is megbízott, hogy a szükséges fedező méneket beszeresse és a részletes országos tenyésztési tervezetet egybeállítsa.

A kiküldött bizottság választása a Csánádvarme gyében fekvő és a mezőhegyesi, fecskési, kis-kamarási és nagy-peregi puszták ből álló mezőhegyesi koronajavadalomra esett. Indoka ezen kijelölésnek egyrészt azon körülmény lehetett, mert Mezőhegyes ugy szólnán központjában feküdt azon vidéknek (a Dunatiszáköznek és a Bánságnak), a hol a tenyésztők iparát nemesebb vérű lovak közelléte által előmozdítani leginkább helyén valónak mutatkozott; másrészt az, mert e pusztának a vidékhez képest magasabban fekvő, szárazabb természetű rónái olyan jó füvekkel bíró legelőket helyeztek kilátásba, a minőket az akkor uralgó nézet, a kitűzött tenyésztési célra nézve, legalkalmasabbaknak ítelt.²⁾

* * *

¹⁾ Csekoniccs, i. m. VI. l.

²⁾ Pethé Ferencz: Pallérozott mezői gazdaság. Bécs, 1814. III. 79. — Ezen időben a lipiczai ménés legelői voltak az okszerűbb lótenyésztők pium desideriumai. „Nincs felséges urunk tartományiban a lipiczai ménesen kívül egyéb, mely téresebb helylyel és jobb nyári legelő mezőkkel bírna; ez a ménés kiváltképen azért érdemel tekintetet, mivel az ő földje igen egészséges füveket terem, s azokat maguk a fiatal csikók a hegyeken kereshetik és a köszikláról tépegethetik; következőképpen mivel a lovak teste szüntelen mozgathat és mivel a lábuk is a bátor lépéshez és járáshoz korán szokhatik.“ Ezeket mondja Wolstein i. m. 16. lapján. és ezekben talál kifejezést az akkori lótenyésztők nézete a legelőket illetőleg! S tényleg voltak e század elején egyesek, a kik elragadtatva a lipiczai hegyi legelők által, melyeknek pázsítja dr. Host Miklós udvari orvos önállítása szerint 30 féle jobbnál-jobb fűnemből volt össze-téve: a mezőhegyesi ménés pázsitjáról kedvezőtlenül ítéltek. L. Skolkai h. 354.

Az a 42,000 magyar holdból álló pusztta, melyet a Lovász adminisztrátor által vezetett bíróság a ménes intézet helyéül kitűtött: Mezőhegyes nevet állítólag onnan kapta, mert mezői a közellező Maros viztükre felett több ölnyi magasságban fekszenek.¹⁾

Ezen termékeny róna pusztának egy része hajdanában a szt. István király által 1030-ban alapított marosvári (később csanádinak nevezett) püspökség javadalmazásához tartozott, a szomszédságában fekvő Kováczháza, Nagy-Komlós, Pitvaros, Koppáncs, Királyhegyes, Nagylak és Tót-Palota községekkel, és ezeken kívül még 60 más faluval együtt.²⁾ A csanádi püspökön kívül azonban mások is birtak itt fekvőségekkel. Azon dikális összeírás szerint, a melyet a gyulai várnak török elleni hősiességében résztvett Földváry István Békés-, Csanád- és Csongrád vármegyéket illetve, 1561-ben készített, Mezőhegyesen a Dózs György lázadó parasztjai által Csanádon felkonczolt Dóczy Györgynek özvegye 3 és Salányi László 4 nádori portával (portae palatinae);³⁾ Fő-Peregen Szél Balázs 1; Édenfy Ferencz 1, és Serényi Pál ismeretlen kiterjedésű, nádori portával; Csató-Kamaráson Székely Márton 17 nádori portával; Mogyorós-Fecskésen Serényi Pál 39, Székely Balázs 8, Bebek György 7 és Harangi Gáspár ismeretlen kiterjedésű nádori portával; végül Kis-Fecskésen Jász Lajos 3 nádori portával birt.⁴⁾ A Dóczy-féle birtokrészek későbbben, Dóczy Fruzsina aráhozományaként az ország egyik leggazdagabb fő urára: Homonnay Drugeth Györgyre (a

¹⁾ Csaplovics: Archiv. I. 388.

²⁾ Oltványi Pál: A csanádi püspöki megye birtokviszonyainak rövid története Szeged, 1867. 2 l.

³⁾ Egy nádori porta 40 egész telket, vagyis 40-szer 56 = 2240 magyar (1100 □ öles) holdat foglalt magában.

⁴⁾ Gyöngyössy János: Adatok Csanád megye hajdani nagyságáról. L. Maros 1882. 14. számában. — A Földváry-féle dikális összeírás is igen érdekes világot vet az akkori birtokviszonyokra, és igazolja egyes oligarchák rendkívüli gazdagságát. Hogy gazdaságtörténeti érdekből, példaképen csak egyet említek: a Dóczyak mezőhegyesi birtokrészükön kívül, birtak még Csanád megyében: Kingáden 4, Tót-Kutas on 11, Csomorkában 33, Nagylakon 11, Kerekgyházán 7, Szergesden 3, Sámsonban, Pitvaroson, Rétkerten Tövisközön és Tót-Palotán, ismeretlen kiterjedésű nádori portát; Békés megyében: Gyomán 25, Tölgyön 8; Csongrád megyében: Szegvárott 15, Szentesen 14, Szt.-Lászlón 3, Bökönyben 5, Anyáson 6, Körtevényesen 4; összesen tehát csak a három megyében mintegy 160—170 nádori portát, a mi körülbelül 370,000 magyar holdnak, tehát több mint 25 □ mértföldnek felel meg. — V. ö. Ifj. Palugyay Imre: Magyarország történeti, földirati s állami legujabb leírása. Pest, 1855. IV. 36. 415. l.

Murányi Venus: Széchy Máriának nagy apjára szálltak át. A csanádi püspöknek itteni és koppáncsi részjóságát pedig, a mohácsi vész után beállott fejletlenségben, Jármí András foglalta el a maga részére.¹⁾

Mindamellett Mezőhegyes pontosan fizette a püspöki tizedet a szántóföldek (őszi buza, rozs s egyéb őszi termények), valamint a méh és gyümölcs után, nemcsak 1590-ben, de még a vész után 100 év múlva: 1651-ben is. A csanádi káptalan levéltárában levő följegyzések szerint ugyanis ezen évben Mezőhegyes, Királyhegyes, Tót-Palota, Nagylak, Bököny egy aranyos paplant, egy bokor karmazsin csizmát és 6 kosár halat adtak a püspöknek; ugyanazon év husvét táján pedig beszolgáltattak a csanádi püspök részére, ennek ispánja: Csókás Német András kezéhez Királyhegyes 6 tallért, 2 karmazsin csizmát; Mezőhegyes és Tót-Palota egyenkint 14 tallért és 2 csizmát; Nagylak 10 tallért; Bököny 6 tallért és 2 csizmát s ezekenkívül tizedet fizettek a pusztáktól és a malmoktól.²⁾

E följegyzések azt gyaníttatják, hogy Mezőhegyesnek azon időben még kiterjedt álló vizei voltak, melyeket az akkor rakonczátlan, most már viztelen Szárazér és a Marosnak kiöntései tápláltak, és dús halanyaggal tölthettek meg.

A félhold uralmának megtörése után, a XVII. század végén, Bécsben felállított u. n. „uj-szerzeményi bizottság“ (commissio neoaquistica) által, mint a török alól felszabadított, többi országrészt, Mezőhegyest is a királyi kamarai kincstár részére foglalták le, mely a szomszédságában fekvő egyéb kamarai pusztákkal együtt haszonbérbe volt adva.³⁾ Azon állítás tehát, a melyet Erdélyi Mihály a bécsi állatgyógyintézet tanára s utána többen kifejeztek, hogy Mezőhegyes Mária Terézia uralkodása idején, egészen addig, míg ménesintézeté alakították, a magyar

¹⁾ Oltványi i. m. 8. l.

²⁾ U. o. 11. l.

³⁾ Csanádmegyének 1743-ban Batonyán tartott közgyűlésén hozott végzése folytán a megyében talált nem nemés pipás embereket (fumigatores tab. cae. qui nobilitari prerogativa non gaudent) összeirták és fejenként 30 kr. pipaadóval rótták meg. Az összeírásban Mezőhegyes nem fordul elő; itt tehát nem pipázó, vagy pedig nemes ember volt a bérlő. Fenkésen azonban Pardakovich bérlőt 16 frrtal, Kis-Kamaráson pedig Szobényi László bérlőt 18 frrtal terhelték meg. L. Palugyay i. m. 128.

nemes testőrség kiadásainak fedezésére szolgált, tévedésen alapszik.¹⁾

II.

Alig, hogy az új ménes helyét kitűzték: a már megállapított és jóváhagyott tervek alapján azonnal hozzáláttak a kijelölt terület elhatárolásához és a szükséges épületeknek fölállításához. Az építkezések felügyeletével és a törzsménésnek elhelyezésével legfelsőbb helyről Csekonics kapitányt bízták meg és egyuttal felhívták, hogy a szükséges kezelő létszámra vonatkozó javaslatát is terjessze elő.²⁾

A tetterős, becsvágyó, fiatal kapitány fáradhatatlan buzgalommal feküdt neki megtisztelő feladata megoldásának. A körülárokolt területet Csongrád- és Csanádmegyéknek hites mérnöke: Vertics József földmérő fölmérven: 84 részletre (u. n. járásra) osztotta,³⁾ melyek mindegyike átlagban 500 magyar (1100 □ öles) holdat foglalt magában, és a rajta levő kutak száma után neveztek el. Mind a négy pusztát két-két, s úgy az egész birtokat nyolcz, közel egyenlő udvarra osztatották be; egy-egy udvarnak területe tehát 5000—5500 magyar holdat tett.

A szükséges építkezéseket is teljes erővel és gyorsan keresztülvitték. Rövid idő alatt (1801-ig) a következő nagyobb épületeket emelték: a parancsnok lakását, melyben volt a lelkészlak is egy kis kápolnával⁴⁾; két nagy kaszárnyát, a nagy vendéglőt; a fedező és a fiatal ménes istállóit; állatkórházat; a gazdaság céljaira és az iparosok elhelyezésére szolgáló többrendbeli épületeket; száraz malmot; mészárszéket; sütőházat; téli és nyári lovaglőiskolát a központban; — künn a pusztákon pedig nyolcz magas és tágas, nagy ménesistállót, a csikósok részére földbe épült putrikkal s egyéb melléképületekkel.⁵⁾

¹⁾ Dr. Mich von Erdélyi: Beschreibung der einzelnen Gestüte des österreichischen Kaiserstaates, nebst Bemerkungen über Hornviehzucht, Schafzucht und Oekonomie. Bécs, 1827. 14—42 l. — A magyar testőrség ellátására, a mint Ballagi Aladár i. művében kifejtette, már javadalmak szolgáltak.

²⁾ Csekonics i. m. VII. l.

³⁾ Tehát nem 42 járásra, mint a hogy Skolka (354. l.) és Csaplóvics (Archiv I. 388.) tévesen értesítenek.

⁴⁾ A mostani templom, szent György vértanu tiszteletére 1845-ben épült és a következő évben szentelte föl Gonczetzky János, cs. és kir. tábori lelkész, kit a szabadságharcban tanúsított hazafias eljárásáért Haynau 1849-ben az „Uj-épületben föbe lövetett. — L. Lehoczky József; Alkalmi egyházi beszéd, melyet a mezőhegyesi lelkészi állomás százévi fenállása jubileumi ünnepén, 1885. dec. 8-án, mondott. Orosháza, 1885. 23. l.

⁵⁾ Csaplóvics; Archiv, I. 389.

Az istállók építésénél nem annyira arra fordítottak kiváló gondot, hogy az állatok a téli időjárás viszontagságai ellen legyenek megóva, mint inkább arra, hogy a perzselő nyári hőség és főleg a töméntelen göboly, légy stb. ellen védessenek meg. Ez az oka, hogy valamennyi ménes-istálló (a régiek egyszerűen „Unterstand“-nak vagy Schupfé-nek nevezték), inkább pajtához, mint istállóhoz hasonlított. Az Unterstandok oszlopokon nyugvó egyszerű épületek voltak, melyeknek nyílásait télen át trágyával rakták be. Voltak azonban olyanok is, melyek egészen be voltak falazva és olyanok, melyeknek oldalfalai nyáron át kiemelhetők, igen szigorú tél esetén pedig berakhatók voltak. A kapuk azonban télen-nyáron nyitva állottak és a takarmányt mindig künn adták (kivéve a zimankós, havas téli időt); — az elválasztott és egyéves csikókat azonban télire mindig istállóban helyezték el.

De nemcsak a forróság, a szél és a hideg ellen is védelmezték az állatokat; lehetőleg gondoskodtak az elemi csapások elleni védelemről is. Tíz évvel a villámhárító feltalálója, Franklinnak, halála után, 1801-ben egyes épületeket már villámhárítóval láttak el és ezen célra a jelzett évben 300 mázsa ólmot szereztek be. — Ezenkívül az istállók környékeit ákáczfákkal ültették be, hogy a lovak a forró déli nap ellen azok árnyékában menhelyet találjanak. Az ákáczfát azonban később az istállók környékéről kipusztították és más fanemekkel helyettesítették, állítólag azon okból, mert levelei, de különösen friss hajtásai a lovakra nézve ártalmasaknak bizonyultak.¹⁾

Egyidejűleg életbe léptették a már megállapított belső kezelést, melyet teljesen katonai rendszerre fektettek, mert így vélték a lehető legjobb tenyészanyagot a legjutányosabban előállíthatni. Igen jól tudták már akkor, hogy az ezredektől átvett, kipróbált, szigorú fegyelemhez és pontos szolgálathoz szoktatott egyénekekkel kezelve egy ilyen ménest: mindazon hátrányok elesnek, melyek a polgári keze-

¹⁾ Skolka i. h. 359. — A Mezőhegyesen szerzett tapasztalat lehetett az oka, hogy a cs. és kir. lovasság 1807-iki szolgálati szabályzatába a következő tételt vették föl: „Nie soll das Pferd an einen Acacienbaum gebunden werden, weil die Erfahrung bewiesen hat, dass die Rinde, die das Pferd gern naget, ihm äusserst schädlich und sogar tödtlich sei.“ — L. Dienst-Reglement für die k. k. Cavallerie. Wien, 1807. I. 59. l.

léstől elválaszthatatlanok.¹⁾ A belső kezelést, katonai szervezettel, négy osztályra birták.²⁾ Ezek voltak :

a) A fedezettő-osztály (Beschäl-Departement). Hatáskörébe sorakoztak a lótenyésztést illető összes ügyek.

b) Az élelmezési osztály (Verpflegs Departement). Teendőihez tartozott a katonai legénység élelmezése, az élelmi czikkeknak és tűzifának beszerzése.

c) A házi osztály (Haus-Departement), mely a megállapított újabb építkezéseknek és tatarozásoknak keresztül vitelével, napszámosok kifizetésével stb. volt megbizva ; végül.

d) a gazdasági osztály (Wirtschafts- oder Oekonomie-Departement). Ennek feladata volt a földek művelését, a szemes és szálás készleteknek, gazdasági állatoknak elhelyezését és gondozását eszközölni. Első vezetője ezen osztálynak, igazgató czímmel Kail József, korábban krakói egyetemi tanár, volt, a ki kartársai előtt kiváló jeles gazda hireben állott.³⁾ Az igazgató mellé ezen időben még (sőt egészen 1850-ig) csupán egy kasznár és esetleg egy hadnagy volt rendelve s az egész gazdaságot, néhány őrmesterrel és a szükséges számú katonabéressel, ezen két kezelőtiszt vezette.

A kezelési osztályok létesítésével egyidejűleg gondoskodva lett az alkalmazottak lelki ügyeiről is, felállítván a lelkészség, melnek anyakönyvei 1785. július 1-én veszik kezdetöket.⁴⁾ Ugyanekkor szervezték az ember- és állatorvosi személyzet létszámát, mely állott egy fő- és több alorvosból, két állatorvosból, három gyógy- és több patkoló kovácsból ; — továbbá a számvevő személyzetet, mely állott egy számvevő tisztből, egy hadbiztosból, egy élelmező tisztből és a szükséges számú alsóbb személyzetből.

A ménésintézethez beosztott tisztek a hadi szolgálattól fölmentve voltak, és ugyanolyan ellátást nyertek, mint a minőben ezredeiknél részesültek, s ezenkívül rangjukhoz mért napi pótlékot (a hadnagy 1 írtot, a százados 1 írt. 20 krt.) kaptak. Utazások alkalmával azonban sem pót-

¹⁾ Csaplovics: Archiv I. 391.

²⁾ Skolka i. h. 363 — Csaplovics (Archiv I. 389.) Csak két (ménés- és gazdasági), Erdélyi pedig három (gazdasági, élelmezési és fedezettő) osztályt emlit.

³⁾ Erdélyi, i. m. —

⁴⁾ Az anyakönyveket mai napig 12 táborig lelkész vezette. 1785. július 1-től 1885. május 15-ig 688 esketés, 6166 kereszteleés, 4904 temetés volt. — L. Lehóczky, i. m.

lékban, sem pedig diurnumban nem részesültek. Az előléptetés (rendesen a legalsófokról) mindig a saját (méneskari) státusban történt. Szükség esetén, a főhadparancsnokság vagy hadi tanács rendelkezésére a tiszteket ezredeikhez visszahelyezték; — ezen esetek azonban fölötté ritkán fordultak elő.¹⁾

Az állandó munkaerőt (csikósokat, kocsisokat, béreseket), úgy a gazdasági, mint a többi osztályoknál a rendes katonai sorozások alkalmával, ide beosztott vagy az ezredektől kiválogatott és ide áthelyezett legénység képezte. Ezen legénység a rendes katonaságéval teljesen megegyező ellátásban részesült.

A megállapított kezelő létszám az első deczennium alatt állott 1 őrnagyból, 12 tisztből,²⁾ 50 altisztből és 200 közlegényből, kikhez a katonai béreseket és az állandóan alkalmazott kézi munkásokat is hozzászámítva, az egész létszám mintegy 500 főre emelkedett. Ezen létszámnak évi ellátása 53,140 frtba, és 15,269 kenyéradagba került.

Csekonics kapitányt szervezési munkálkodása közben a császár, Chersonba utazván, a hely színén meglepte. Szemügyre vette az eddig teljesített összes munkálatokat és építkezéseket, azok fölött teljes megalégedését és jóváhagyását nyilvánítván. Elismerésül a fiatal századost, ki az általa adott eszmének megtestesítésében olyan odaadó buzgalommal járt el: I. osztályu századossá léptette elő, megbizta a magyar- és erdélyországi pótlovazási teendőkkal és magyar ménes- és pótlovazási parancsnok (Hungarische Gestüts- und Remontirungs-Commandant) czimmal ruházta föl.³⁾

Katonai és személyi ügyekben a ménesintézet közvetlenül a Bécsben székelő fő hadi tanács (Hofkriegsrath) ressortjába, illetve az ennek alárendelt budai főhadparancsnokság felügyelete alá rendeltetett, a hová számadásait is évenként fölterjesztette. Ellenőrző közegül a budai főhad-

¹⁾ Skolka, i. h. 361 l.

²⁾ A tisztek létszáma nem volt végérvényesen megállapítva, hanem azok oly számban lettek beosztva, a mint azt a szolgálat érdeke időszakonként megkövetelte. L. Cs a plovics: Archiv, I. 390.

³⁾ Csekonics, i. m. VII l. — A hagyomány szerint József császár ezen alkalommal írta alá a ménesintézet megalapításáról szóló oklevelet is, az u. n. malomházban, mely mai napig fenáll és Mezőhegyesnek állítólag legrégebb épületét képezi. — L. Papi Balogh Pest: Mezőhegyes az 1876. évnél kezdetén. Arad, 1877. 60. l.

parancsnokság által egy hadbiztos (Feldkriegs-Commissär) volt Mezőh egyesre, kirendelve, ki az összes ügykezelésbe betekintéssel birt, a fölterjesztéseket és számadásokat vizsgálta és egyes meghatározott esetekre nézve veto-joggal élhetett.¹⁾ A tenyészirány és egyáltalán a tenyésztés körébe vágó mindennemű ügyek fölötti felügyeletet ellenben a szintén Bécsben székelő ménes- és pótlovarási felügyelőség (Gestüts- und Remontirungs-Inspektion) gyakorolta, melynek vezetője, (rendszerint egy tábornok), a lótenyésztési ügyeket illetőleg egészen önállóan működött, s ez irányu intézkedéseiről csupán az uralkodónak, illetve a hadi irodának (Kriegskanzlei) tartozott felelősséggel.²⁾ Az inspektor az intézetet évenként legalább egyszer meglátogatta, s ezen alkalommal megállapította a ménesnek költség-előirányzatát. A számadások egészen a katonai kincstár részére fenálló szabályok szerint, de a helyi viszonyok által indokolt változtatásokkal voltak készítendőek. A megtagadott összegek az intézet pénztárát illették; az esetleges kiadási többletet pedig a hadi tanács pótolta. Az utóbbi esetek azonban Csekonic alatt fölötté ritkán fordultak elő. Csekonic szigorúan követte azt az elvet, a melyet az intézet alapításakor kitűztek, hogy t. i. az intézet saját erejéből önmagát tartsa fenn. A legszigorubb takarékossgot követelték, s ha esetleges nagyobb kiadási tételek fedezésére (mének vásárlására stb.) adtak is időnkint pénzelőlegeket a parancsnokságnak rendelkezésére: ezen összegeket a később hadi célokra besorolt lovak árából, az évi leszámolás alkalmával, mindig levonásba hozták.³⁾

¹⁾ Skolka, i. h. 362. l. — Schwartner Statist. II. kiadás, I. 164. 469.

²⁾ Skolka, i. h. s. köv. l.

³⁾ Csaplovics: Archiv, I. 397.

A mezőhegyesi állami ménesintézet alapításának története.

Ruisz Gyulától.

III.

Ha valaki azt a kérdést vetné föl: milyen t e n y é s z i r á n y t követett tehát a megalapított ménesintézet fenállásának első éveiben? — első pillanatra bizony habóznék a határozott feleletadással. Az a tenyésztésanyag, a melylyel M e z ő h e g y e s jövő élete elé megindult, meglehetősen konglomerátot képezett. A legkülönbözőbb fajtákból és törzsek-ből összetett vegyes anyaggal kezdte meg a ménesintézet működését; s ezen tekintetben méltó társa volt a legtöbb magyarországi¹⁾ (és külföldi) nagyuri ménesnek; sőt egy ideig az udvari méneseknek is, melyekben ezen időben, egészen addig, a míg a híres Justinus vette át ezen ménesek felügyelését (1815),²⁾ a legellentétebb fajták szintén tarka egyvelegben következtek egymásra. A különbség csupán abban nyilvánult, hogy míg ezekben a vegyes anyag használata fölületesen, tervtelenséggel történt, addig M e z ő h e g y e s mérvadó egyénei tervszerűen odatörekedtek, hogy a rendelkezésre álló konglomerát anyagból egy teljesen megállapodott válfajtát vagy legalább is egy törzset hozhassanak létre. Nem hiu fitogtatásból történt ez, hanem kénytelenségből. A kitűzött czélnek: a hazai lótenyésztés emelésének leginkább megfelelő hazai fajtájú ló, mint az előbbi fejezetben láttuk, már a század elejétől kezdve annyira megritkult, hogy első sorban egy külön alkalmas válfajtának létesítése vált szükségessé. Alig tévedek, ha azt állítom, hogy azon alapelv volt már akkor is érvényben a tenyésztés körül, a melyet Csekonics 30 évvel utóbb, a lótenyésztésről írt műve végén, irányadóul akként fejez ki: „Nie eine Pferdezucht mit

¹⁾ Már Nagyváti fölfegyezte; „Mely rosszul gazdálkodnak a mi magyarjaink, a kik minden három-négy esztendő múlva új vérrrel zavarják meg méneseiket. Ez igen sok familiákat összekever, miatta a lovak formájokat elváltoztatván, elfajulnak, és a gazdaságot utjonnan kezdetik.“ — Szorg. mezei gazda, II. 341.

²⁾ Johann Christoph Justinus hinterlassene Schriften über die wahren Grundsätze der Pferdezucht II. kötet. Pécs. 1881. VII. 1.

spindlichen, schmalribbigen und gabelbrüstigen Pferden anzulegen; sondern stets bei dem karrirten und dennoch etwas schlanken gut fundamentirten Mittelschlag zu verbleiben und alle Pferdestämme der Welt, als Vaterpferde von Arabern, Barbaren, Türken oder Spaniern zu verwenden, und für solche anzusehen, welche Geist und Noblesse bei einem gut organisirten Körperbau besitzen, und die volle Prüfung überstanden haben. Hierauf so lange sich bestreben, die adäquate Proportion, Höhe und Gestalt des Pferdes hervorzubringen, bis der erwünschte Schlag erreicht wird; ist dieses einmal solidirt, so kömmt an keine Abwechslung von Vater- und Mutterpferden mehr zu denken.“¹⁾

Kitetszik ezen nyilatkozatból, hogy Csekonic nem sokat adott a „fajta“ hangzatos elnevezésre és a Mahomedig fölvihető leszármazásra. Nem ezekre tekintett az anyag összeszedésénél, hanem a jó vérré (a képességre) és főleg a jól szervezett testalakra: — a tenyésztés művészetének akarván fentartani azt, hogy az összeszedett vegyes anyagból egyenlő jelleg (mondjuk azt bár fajtának, törzsnek vagy termetnek) hozassék létre. S hogy tényleg a szószerint közölt elv szolgált irányadóul, azt leginkább igazolja azon loállomány, melylyel az intézet alapítása után a tenyészet megindult s mely a következő volt:²⁾

	Mén	Kanca
Magyarországban vásárolt	8	56
Erdélyben	52	—
Moldvai	22	177
Cserkesz	16	172
Török	25	—
Lengyelországban vásárolt	5	—
Németországból	66	—
Összesen	194	405

A Magyarországból besorolt méneket Scotti cs. kir. udvari első lóorvos vásárolta, a magyarországi

¹⁾ Csekonic i. m. 231. l.

kanczalétszámot pedig a magyarországi pótlóvazási bizottságtól vették át. Az erdélyi méneket (melyek iránt, mint láttuk, Csekonics kiváló előszeretettel viseltetett¹⁾ jobbadán ő maga szerezte be a legjobb erdélyi ménesekből. A moldvai és cserkesz eredetű lovakat, II. József egyenes parancsára, a bukovinai pótlóvazási telepből adták át az új ménesintézetnek; a török méneket pedig (melyeket különben nem sokra becsült) szintén maga Csekonics szerezte be.²⁾ A németországi (holsteini stb.) lovak meghonosítása szintén Csekonicsnak tulajdonítható, ki e lovakat igen kedvelte, daczára annak, hogy jól ismerte a holsteini s általában az éjszaki lovak tenyésztésénél mutatkozó sok hátrányt (e lovak nehezen szokták meg a klimát, mirigyves bántalmakra hajlottak, a hőséget nem szenvedhették, ménesben való kezelésök bajos stb.) Növésénél és alkatánál fogva azonban olybá tekintette a holsteinit, mint a jó talajt, a melybe vetni lehet.³⁾ Ezen nézet honosította meg e lovakat a róna Alföldön.

Ezen alaplétszám 1786. évi áprilban, a német karabélyos és kuraszir ezredektől besorolt 150 db. nehezebb kanczával, és ugyanazon évben még 20 db. különféle fajtájú ménnel, 150 holsteini, 9 magyar, 126 moldvai és 79 cserkesz, együtt tehát 364 darab kanczával gyarapodott úgy, hogy a megállapított ménes lóállománya 1786-ban összesen 214 német és 919 darab kanczát tett.

Valószínűleg már akkor is hozattak át az udvari-ménesekből spanyol- és nápolyi eredetű méneket, melyeket azután 1803-ban újabb e fajtájú szállítmányokkal pótoltak.⁴⁾ Így származtak át Lipiczáról Maestoso és Montedoro, Kladrubból, Generalissimo, Kopcsányból, Mondo stb. Nevezetesebb méneket ezen kívül Incitato (erdélyi), Othello, Hallas, Sauvage, Mercurio, Arabs, Viczay, stb.⁵⁾

Az összes egybegyűjtött lovak közül különösen a magyar és az erdélyi lovak iránt volt nagy Csekonics bizalma. Többszörösen kifejezte azt a nézetét, hogy bravúr és kitartás tekintetében a magyar és erdélyi ló bármely

¹⁾ Csekonics: i. m. 41. s. köv. l.

²⁾ Csekonics: i. m. 208. l. --

³⁾ U. o. 62., 65. l. — A holsteiniék lótenyésztési eljárására nézve l. Nagyváti: Szorg. mezei gazda II. 337.

⁴⁾ Fényes Elek: Magyarország statisztikája Pest, 1842. I. 165.

⁵⁾ Huzard: i. m. 73. l. -- Mátyus i. m. 120. l.

nemzet lovának kétségessé teszi a babért s csak az hiányzik nála, a mit csupán a jó nevelés adhat meg, az alak, a méret és a vidorság. E hiányzó tulajdonokat megadni — véleménye szerint — csak a karszti lovak voltak képesek, és készséggel beismeri 1827-ben, hogy **M e z ő h e g y e s** minden értékes anyagot, a mivel bír: a régi lipiczai udvari ménesből származó lovaknak köszönhet; — de csak azért, mert az alájok osztott kanczák, minőség tekintetében, e méneket fölülmúlták.¹⁾

A megalapított ménes alaplétszámát egészen 1790-ig változatlanul hagyták. A lovak egy részét, ezen évben, az ujonan alapított és **M e z ő h e g y e s n e k** fiókját képező **b á b o l n a i** ménesintézetbe (Komárom megyébe) helyezvén át: az anyalovak létszáma hol fölemelkedett, hol ismét alábbszállt.

A tenyésztési eljárás a magyarországi ménesekben a múlt század folyamán még jobbadán az u. n. szilaj- (tatár-, vad-, egész pusztai vagy szabad-) ménesek tartásában nyert kifejezést. A kézből való hágatás ez időben még csak ritkán és kivételesen nyert alkalmazást. A szilaj ménesekben való tenyésztés a természetes tenyésztést leginkább megközelítvén: sok olyan előnnyel bír, a melyek a kézből való fedeztetésnél soha el nem érhetők. S tényleg nemcsak a szakirodalom fejtegette ezen tenyésztési eljárásnak előnyeit;²⁾ de (bár elismerték, hogy a szilajménestartás nagyobbtestű, u. n. hintósllovak előhozatalára nem alkalmas,) a gyakorlatban is általános kedveltségnek örvendett annyira, hogy egyes nagyobb birtokosok még telivér lovaikkal is ezen eljárásnak hódoltak.³⁾

M e z ő h e g y e s e n, a ménesintézet megalapítása utáni időben ugyanezen tenyésztési eljárást követték, a beszerzett tenyészanyag nyolcz szilaj ménesbe osztatván be. — Egyideig, úgy látszik, a félszilaj (alternatív) méneskezelés is érvényben volt; a midőn t. i. a ménék nem jártak folytonosan a kanczával, hanem csak időközönként eresztettek a ménesbe (30 db. kanczára egy db. mént számítván).⁴⁾

¹⁾ Csekonics: i. m. 51., 69. l.

²⁾ L. Wolstein: A pusztai stb. ménesekről 25. l. — Csekonics 88. l. — Huzard 22. l. — Nagyváti 155 l.

³⁾ Így például hg Esterházy, kinek ozorai ménesében egy 20.000 frankért vásárolt arabs mén szabadon járt a legelőn az alája osztott 20 db. kanczával. L. Huzardi m. 24. l.

⁴⁾ Skolka i. h. 367.

Ennek az eljárásnak azonban Csekonics igen sok hátrányát tapasztalta, és nem habozott kimondani, hogy e kezelés által a tenyészet sülyedése és pusztulása teljes bizonyossággal várható, és az ilyen kezeléssű méneseek nem képesek annyi mént előállítani, mint a mennyit tönkretesznek.¹⁾ Ellenben különös előszeretettel gyakorolta az egész szilaj méneseek kezelését, melynél a méneseek télen-nyáron a méneseben tartózkodnak, és tetszésök és tehetségök szerinti számban önmaguk választják ki maguknak a kanczákat. Azon meggyőződésben élt, hogy a legjobb hadi és gazdasági lovak (helyes kezelést föltételezve), csakis a szilaj méneseekből származhatnak. Attól, hogy ilyen méneseekben a rokonytényésztés folytán hátrányok állának elő, éppen nem tartott. Hivatkozott a lengyelek, tatárok, moldvaiak és románok hasonló eljárására, továbbá egyes hazai rácz községekre, melyek emlékezetet meghaladó idők óta csupán a saját tenyésztésökből származó méneseeket használják. Sőt Mezőhegyesen ő maga is kísérleteket tett erre nézve. A híres Mercurio ménnel két éven át tulajdon három kanczacsikóját fedeztette. A származott utódok külem tekintelében egészen az apára ütöttek, erő és kifejllettég tekintében pedig azt megis haladták.²⁾

Az tény, hogy ezen ménesekezelési mód mellett egy lónak fölnevelése nem sokba került. Bouvinghauzen följegyzései szerint egy ménesebeli ló költségei csupán 6 forintot tettek (boldog idők?)³⁾ Ez a körülmény már egymagában véve is ajánlatossá tette a szilaj méneseeket az intézet életének első éveiben, a midőn a berendezkedés olyan tetemes költségeket okozott. További előnyei (alacsony halálozási $\frac{0}{10}$, csekély személyzet, önvédekezés ragadozók ellen, magas életkor, gazdaságos kombinálás a marhatartással stb.) között azonban a legelső helyen az tette ajánlatossá, hogy a tenyésztési eljárás fölötte csekély gondot adott, mert minden az állatok ösztönére és a jó anyatermészetre bízott. S a természet derekasan nyil-

¹⁾ Érdekes kísérleteket eszközölt ő erre vonatkozólag Mezőhegyesen. A kopcsányi méneseből származó Mondo nevű mént ápril 12-én az alája osztott 50 db kancza közé eresztvén: azt csak június végén vitette vissza az istállóba. A első évben 47 csikó (ezek közt 21 mén) származott; a második évben már csak 21 gyöngye csikó volt az eredmény; a 3-ik évben pedig maga a mén is elhullott. — Csekonics: i. m. 77., 87. l.

²⁾ U. o 93, 95, 1

³⁾ Csaplovics: Archiv. I. 388. l.

vánitá hatását. B o u w i n g h a u s e n szerint a megalapítás után 8 év mulva 100 megfedezett kanczából 89. 4 vemhet fogott és csak 10.6 $\frac{0}{10}$ maradt meddön; ellenben a csikót fogott kanczából 6.4 $\frac{0}{10}$ elvetélt.

A tenyésztési eljárás maga ugyan kevés, de annál több gondot adott az ilyen félvad lovaknak a szilaj ménesekből való kifogása és betanítása. Ám Csekonicsnak ez sem volt nehéz: emberei a legnehezebb ilyenmü feladatokat a legnagyobb bravúrral oldották meg. A szilaj méneseknek ezen legnehezebb fogásait 1786-ban a Mezőhegyesen időzött József császárnak és Ferencz trónörökösnek, az egész táborkar jelenlétében fényes sikerrel mutatta be. Huszárijai a trónörökös által kijelölt lovakat a nyakukra dobott árkány hurokkal oly jártassággal fogdoszták ki a szilaj ménesekből, a kifogott lovakat, melyeknek hátát emberi kéz még nem érintette, olyan biztossággal ülték és lovagolták meg, hogy ügyességök fölött a császár teljes megelégedésének adott kifejezést, és a merész gyakorlatban résztvett huszárokat 100 db arannyal jutalmazta meg.

Meg is érdemelték. Mert alig, hogy a trónörökös a kifogandó lovat megjelölte és az árkány a lovon ülő huszár kezéből kirepült: a szilaj ló máris fogva volt. A huszár lova (melyre az árkány vége meg volt erősítve) e pillanatban megállott s első lábait támpontul előre nyujtotta. A szilaj ló a hurok szorítóját nyakán érezve: teljes erőből szabadulni akart; de a szilárd támaszpont miatt a földre zuhant. Erre a földön fetregő állatot az előresiető legények lefogták, a hurkot nyakáról eltávolították, ott a földön fektében megnyergelték, kantárral ellátták s mihelyt ezekkel készen valának: közülök az egyik reá ült. Alig érezte tagjait szabadnak a szilaj ló, felugrott és lovagjával együtt a már kifogott többi vad lóhoz iramodott, a hol mindaddig nyugodtan maradt, mig az egész (110 drbból álló) szilaj remondaosztályt, két ilyen kifogott vad lovon ülő huszár vezetése alatt, K i n s k y chevauxlegers részére el nem hajtották.¹⁾

A természet szabad fiai: a csikósók által az amerikai

¹⁾ Csekonicsi m 174. l. -- Hasonló látványosságot mutattak be 1820-ban Ferencz királynak és nejeének Karolina Augusztia királynőnek a Pest melletti szt. Iórincai pusztán, b. Orczynak ujszászi szilajménésével. — L. erre nézve: Csaplovics: Gemälde von Ungarn. Pest, 1829. II. 18. és 43. l.

pampaszokon tanyázó gauchók módjára teljesített ezen kifogási eljárás mutatványul megjárta ugyan; de a mindennapi életben, a lovak osztályozása alkalmával, annyi sok lóval ekként keresztül vinni, mégis csak nem kevés nehézséggel járt volna. Az osztályozás alkalmával tehát, az eljárás könnyítése céljából az egész ménest egy akolhoz hajtották, melynek átellenes oldalain egy-egy kapu volt. Az egyik kapun át 3-5 db. lovat az akolba tereltek, ott egyiket a másik után kifogták, és kötőfékkal látták el, melynek segélyével egy szelid öreg (de erős) ló mellé kötötték, s az átellenes kapun a részére kijelölt istállóba vezették, hol a jó bánásmód következtében csakhamar megszelidült. Természetes dolog, hogy ezen manipulációhoz a legerősebb és legbátrabb egyéneket választották ki, kik kézi ügyesség mellett elegendő lélekjelenléttel rendelkeztek. Ennek tulajdonítható, hogy baleset vagy szerencsétlenség e fölötte terhes műveletnél ritkán fordult elő. Elővigyázatul mégis ilyen osztályozások alkalmával az intézeti orvos és a tábori lelkész a hely színére mindig ki voltak rendelve.¹⁾

Azon esetben, ha két szilaj ménes a csikósok vigyázatlansága vagy egyéb okok folytán összekeveredett: a széjjelválasztásnál ugyanilyen eljárást követtek.

Ilyen tényésztési eljárással törekedett C e k o n i c s a kitűzött célt elérni; t. i. a rendelkezésre álló elegyes anyagot l e h e t ő l e g egyöntetűvé, és e mellett kitartóvá tenni. És a tények igazolják, hogy olyan kiváló minőségű és menyiségű anyalovak, minővel a mezőhegyesi lótenyésztézet megalapításakor rendelkezett, és a minő másutt sehol és semmi áron nem volt található,²⁾ C s e k o n i c s, szakértelme, tapasztalatai, éles szeme és jó emlékező tehetsége (ezen négy tényező, melyeket ő maga egy ménes vezető fő kellékeinek tartott), — továbbá a pontos törzskönyvvezetés segélyével, csakhamar megközelítette a kitűzött célt; a tényésztetnek úgy alakra, mint színre nézve egyöntetű jellegét. S ezen célt, aránylag elég gyorsan akként érte el, hogy az alkat-, nagyság-, kitartás-, jóakarát- és egészségi állapotra nézve lehetőleg megegyező vagy legalább is hasonló lovakból alakított csoportokban (ménesekben) mindig ugyanazon apalovakat, ezeknek elhullta után pedig

¹⁾ Csaplovics: Archiv, I. 390.

²⁾ Csekonics: i. m., 210. l.

az illető csoportba osztott kanczáktól származott mén utódait használta fedezésre; — vagyis modern tenyésztési műszóval élve: ezen ménesekben a legszigorubb beltenyésztést üzette.

A ménes annyira egyöntetű jelleget vett föl, hogy a midőn egy lóárverés alkalmával Magyarhon főurai meghivattak, hogy az intézet fejlődéséről maguknak szemmel láthatólag meggyőződést szerezzenek: közülök egyik már akkor azon észrevételt tette, hogy a mezőhegyesi ménes, daczára, hogy annyi különféle nemzet lovaiból állott, máris egy határozott külön termetet (Schlag) képez, mely más ménesektől olyan élesen különbözik, hogy a mezőhegyesi ménes ivadékát már alkatáról is azonnal meg lehet ismerni.¹⁾ Tapasztalt lótenyésztők állították már a század elején, hogy az alaknak azt az egyformaságát, és azt a félreismerhetetlen nemességét és jóságát, a mivel a mezőhegyesi lovak birtak, még sehol sem látták, s kifejezék nézetöket, hogy ezek az előnyök még tolyton fejlődni fognak, mert a ménes évről-évre jobban akklimatizálódik, alakjának jellege állandóbb, változhatatlanabb lesz, míg végre egy külön fajta teljes mérvét éri el.²⁾

A mezőhegyesi lovak kitartását szintén több adat bizonyítja. A gróf Károlyi József által egy Derekegyházában, 600 lovas emberrel rendezett nagyszerű hajtóvadászatban az ország nádora: Lipót kir. főherceg, és a főhadparancsnok: Kóburg herceg, két mezőhegyesi lovon ültek. Mind a két ló végig futotta a 12 órán át tartott vadászatot és még az nap visszavitetett a Derekegyházából 17 mértföldnyire fekvő Mezőhegyesre. Ugyancsak a nádor késő őszszel, kétszer is, és pedig Mezőhegyestől Budáig (26 mértföld), máskor pedig Szegedtől Budáig (24 mértföld), 16 óra alatt utaztak mezőhegyesi lovakon.³⁾ Tekintve a kiépítetlen, legnagyobb részt homokos utakat: e gyors utazásban bizonyára a legjobb biztosítékát szemlélhetjük a mezőhegyesi lovak nagy kitartásának és szívósságának.

¹⁾ U. o. XIV. l.

²⁾ Csaplovics: Archiv I 392.

³⁾ Csekönics: i. m. 52., 53. l.

A mezőhegyesi állami ménesintézet alapításának története.

Ruisz Gyulától.

(Vége.)

IV.

Alig közeledtek a katonai ménes („Militär-Ge-stüt“ a hogyan sokáig nevezték) alapítási munkálatai a befejezéshez; alig volt az intézet saját tenyésztésére szükséges méneken felül az országos fedeztetési czélokra szolgáló 90 darab mén is beszerezve: midőn II. József császár az említett megyékhez (Pest-, Békés-, Bihar-Szatmár-, Arad- és Csongrád megyéhez, továbbá a Jászágóhoz) rendeletet bocsátott ki, mely a mezőhegyesi ménesintézetből kikerülő mének használatát és egyáltalán az illető vidéknek egész lótenyésztési eljárását szabályozza. E rendelet ékesen tanuskodik azon nemes érdeklődésről, melylyel az uralkodó a lótenyésztés ügye iránt viseltetett; de szomorú tanuságot nyújt arról is, hogy ezen időtájt oly mélyre süllyedt már a lótenyésztés iránti buzgalom éppen azon vidéken, mely hajdanta a legjobb magyar ló bölcsője volt, hogy mesterséges uton: jutalmakkal kellett a népet, végzetessé válható közönyéből felrázni.

A Horváth Mihály által főbb pontjaiban közölt nevezetes rendelet a következő:

1) Választassék ki a nevezett megyékben kétszer nagyobb alkatu kancza s erről a tulajdonosnak hitelesítvény adassék.

2) A fedeztetés ideje elkövetkeztén: a méneket Mezőhegyesről azon helységekre vitessék, hol az összeint kanczák találatnak.

3) A kanczák tulajdonosainak hágatás után egy forint ajándékot adjanak.

4) Szabad legyen a tulajdonosnak a nemzett csikót, annak, akinek és a mennyiért akarja, eladni. Ha azonban más vevőt nem talál: tartozzék azt a hadi pénztár átvenni s ára fejében és pedig az egyéves csikóért. 18—24

forintot, két évesért 35—45 forintot, három évesért 65—75 forintot lefizetni.

5) A ki három ilyen csikót növelt: a királyi ménesből jutalmul egy kanczát nyerend.

6) Ha a jobbágy kanczából kifogyna, három éves csikóját, ha van, a ménesben kanczával fölcserélheti.

S a császár, a mennyiben a lótenyésztés érdekében a Mária Terézia idején hozott rendeletek nem mindegyikével értett egyet, ez alkalommal azokat részben megváltoztatta. Így például a megyéket a csődör vásárlástól eltiltotta, ingyen igérvén a mezőhegyesi ménesből számukra a szükséges méneket; — a csikókra 1774-ben kitűzött jutalmakat eltörülte; hanem a helyett fölmentette őket az adótól; — a megyéknek meghagyta, hogy közméneseikbe lovászmesterrekké félrokkant katonákat választanak.¹⁾

Nem telt el két év József császár ezen rendeletének közrebocsátásától, midőn a kitört török háboru idején (1788-ban) Mezőhegyes, közel fekvén a háboru színhelyéhez, eddigi feladatán kívül még másokkal is megbizatott, és az ország lótenyésztési ügyének szolgálata mellett, a háborut viselő hadsereg ellátását is magára kellett vállalnia. Részben olyan remondatelep lett, mint a Cavallar-féle bukovinai; részben pedig a hadsereg élelmezésére szükséges szarvasmarhának szállításával bizatott meg. A török háboru folytán nagyobb mérvben szükségessé vált remondákat, (melyeket az országba kiküldött lóavató bizottságok, de leginkább az itteni ménesintézetnél alkalmazott tiszték²⁾ a környéken, a Bánságban és Erdélyben szedtek össze), mindaddig, míg a hadsereghez beosztották, a mezőhegyesi ménesintézetten helyeztették el.³⁾

Csekonics ezen nem csekély teletlősséggel járó újabb megbizatásának is teljesen megfelelt. Első szállítványai az illető köröknél osztatlan megelegetésben részesültek, és ettől kezdve ezt az intézményt úgy, mint a bukovinait, állandóan rendszeresítették, és az évenként beszerzendő pótlóvak számát, minőségét és árát megállapították.

¹⁾ Horváth Mihály: i. m. 205 l.

²⁾ Csaplovics: Archiv, I. 391.

³⁾ Csekonics: i. m. VIII. l.

A ménésintézet (vásárolta legyen bár mi áron) minden egyes, a hadseregnek átadott remondáért a hadi pénztártól 24 aranyat kapott.¹⁾ Ezen összegből 16 aranyat a vétel-árra, 8 aranyat pedig az alimentacionális költségekre számítottak.

A hadi szolgálatra alkalmas lovak minőségét a „Dienst-Reglement für Cavallerie“ írta elő. Hadjárat alkalmával azonban, tekintettel a nagy szükségletre, lényegtelen apróbb hibáktól eltekintettek. Az átadandó remondák száma béke idején évenként 1000 darabban volt megállapítva; háboru idején ezen számot tetemesen fölemelték. Így az első francia háboru kezdetétől (1792) egészen 1795. májusig összesen 30,000 darabot, évenkénti átlagban tehát több, mint 7500 darab lovat adott át a mezőhegyesi remondatelep a hadseregnek. Nem lehet csudálni, hogy ilyen nagymérvű bevásárlások mellett, az intézetben elhelyezett összes lovak száma 1795. májusban már 10.000 darabra emelkedett. Ezen létszámból csupán 1000 darab kancza és 60 darab mén szolgált az intézet tenyésztési céljaira; — a többi mind olyan remondáló volt, mely az itteni pótlovazási parancsnokság által Magyar- és Erdélyországban, s ezenkívül még Moldvában és Oláhországban vásároltatott.²⁾ A második francia háboru alatt (1800—1) szintén ilyen nagy mérvben szolgáltatta Mezőhegyes a hadsereg részére szükséges remondákat. Bouwinghausen szerint a lunévillei békekötésig 26.000 darab lovat (ezek közt kúraszir- és dragonyos szolgálatra 800 dbot.³⁾ adott át a hadseregnek.⁴⁾

Mint említém, ezen pótlovakat tetemes részben Moldvából hozták be; legnagyobb részben azonban idehaza az országban, vásárokon és magánosoktól szedték össze. Érdekes adat a hazai lótenyésztés történetére Csokonics

1) 1 arany (dukat) = 4 frt. 30 krral, vagyis a mai pénzérték szerint $7\frac{1}{2}$ frttal — Későbbi időben (1830 táján) a ménésintézet saját tenyésztéséből a hadsereg részére átadott lovaknak ára módosítva lett. Ezen időben a könnyű lovassághoz sorolt lovakért 110 frt, a dragonyosokhoz soroltakért 120 frt, a kúraszirekhez soroltakért 140 frt. a szekerezetelhez soroltakért 160 frt, és a tüzérséghez soroltakért 180 frtot fizettek.

2) Schwartner: Statistik, 1798. 163. l. — Skolka: i. h. 363. l.

3) L. Des Herzogs von Ragusa (Marschall Armon) Reise durch Ungarn und Siebenbürgen. Aus dem französischen übersetzt von L. v. Alvensleben Leipzig, 1837. 74. l. Ez a mű az, a melynek néhány tételét gr. Széchenyi István „Néhány szó a lóverseny körül“, Pest, 1838. czimú művében oly fényesen czáfolja.

4) Csaplóvics: Archiv, I. 288. l.

ezredesnek 1793. évi június 11-ikén Hód-Mező-Vásárhely hatóságához intézett levele, melyben arról értesíti, hogy országszerte a legszebb remondákat H.-M.-Vásárhely városa szolgáltatta. Csekönics ezért királyi megkülönböztető kedvezést helyezett a városnak kilátásba.¹⁾

Az összeszedett remondákat a hadseregnek rendszerint a nyár folyamán (június és július hónapokban) szállították el. A transportra kijelölt lovakat soha sem hajtották; hanem mindig kötőféken vezették, még a legtávolabbi vidékekre és országokba is. Így egy alkalommal Hollandiába kellett nagyszámú hadi lovakat transzportálni. Csekönics a szállítás biztosítása érdekében Hannoverából néhány ügyes lovast hozatott, és melléjük a lovak kézhezszoktatásánál segítségül huszárokat osztott be. Rövid idő alatt ezen egyének több száz ilyen vadlovat akként csoportosítottak, hogy egy-egy ember 12—14 darabot vezethetett, s az egész szállítmány jókarban és minden baj nélkül érkezett meg rendeltetése helyére, Hollandiába.²⁾

Említve volt már, hogy Mária-Terézia kísérletet tétetett az ezredeknél az u. n. hadiménesekekkel. Ugy látszik, hogy az enyedi csikóménes megszűnte után, a század végén ezen kísérletek újból megindultak, és az ezredek által fölnevelt csikókat Mezőhegyesre hozták. Ám Mezőhegyes sem volt megfelelő hely ezen kísérletekre. Az ezredek által 1½ éves korukban átengedett csikókból alig 20/100-ot sikerült használható lóvá fölnevelni. A balsiker okára csakhamar rájöttek. Az egész országban s ezenkívül szétszórt ezredek által produkált minden csikó más nevelésben, bánásmódban, takarmányban részesült, más klíma alá szokott, mint a minőt Mezőhegyesen neki adhattak. Innét volt aztán, hogy annyi (leginkább mirigy,) betegség támadt a csikók közt, melyet némely csikó többször, sőt annyiszor megkapott, a hányszor az ezredektől új szállítmány érkezett. E körülmény gátolta meg az enyedi csikóménes sikerét, és lett oka annak, hogy a hasonló kísérleteket Mezőhegyesen is beszüntették.³⁾

¹⁾ Palugyay: i. m. 518. l.

²⁾ Csekönics: i. m. 165. l.

³⁾ U. o. 155. l.

A Mezőhegyes körül fekvő terjedelmes kamarális puszták, a „Neoaquistica Commissio“ által történt lefoglalásuk után, nagyobb (800—1200 holdas) parcellákba osztva, örmény és görög marhakereskedőknek vagy mészárosoknak voltak potom áron haszonbérbe adva. E bérletek buja mezőin az arrendátorok, erdélyi vásárokon összeszedett, vagy ott helyben tenyésztett ökreiket, u. n. z öld t a k a r m á n y o n v a l ó h i z l a l á s s a l¹⁾ följavitották, azokat a hadsereg élelmezésére jó áron eladták, vagy Bécsbe és a külföldre szállították, és ezen jövedelmes üzlet mellett csakhamar meggazdagodtak.²⁾

Azon körülmény, hogy Mezőhegyes ezen ökörszállító telepeknek közvetlen szomszédságában feküdt, részben talán szintén egyik indoka volt annak, hogy Csekonics, ki 1787-ben őrnagygyá lépett elő, időközben arra nézve is megbizatást nyert a császártól, hogy egyrészt a hadsereg élelmezésére, másrészt pedig a birodalmi székváros, Bécs és környéke, hússzükségletének fedezésére, megkivántató ökröket szállítson.

Csekonics ezen megbízást a ménesintézet, de kivált az itteni lóanyag érdekében állónak találván, készséggel elfogadta. Ő is vallotta azon nézetet, mely megengedte, sőt gazdasági szempontból kívánatosná tette, hogy a lótenyésztés a tuloktartással összeköttessék. A tulok, mely csak akkor képes a legelőről élni, ha a fölzenszűlt füvet nyelvél körülfoghatta és letépheti, a fűnek éppen alsó részét hagyja vissza, mit a ló legjobban szeret; — a legelő teljes kihasználása tehát kombinatív: a szarvasmarha és ló által biztosított leginkább. Épp így a legeltetési időnél: az ökör már régen beszorult az istállóra, míg a ló őszi füvelőn még mindig legelhet. A szarvasmarha a szénából ösztönszerűleg a puha, finom szálakat

¹⁾ Aggteleki Bujánovics Eduárd: A haszonbérrendszerről. (Gazdasági pályamunkák. I. köt.) Buda, 1843—55 l.

²⁾ Hogy a szomszédos pusztákat az örmények már 1735-ben lakták volt, Békésvármegyének ezen évi jegyzőkönyveiből is kitűnik, melyek szerint a Peró-féle parasztlázadásban résztvevő Vértesszi Mihály szentandrászi bíró „az pusztán levő örményeknek sok ezer forintjokat, fegyverit, paripáját és ruháját elszedte.“ L. Palugyay: i. m. 5. l. — Egyezik evvel Thessedik Sámuel szarvasi ev. lelkész nyilatkozata (1788): „Ott, hol azelőtt 50—60 esztendővel egy füstös gulyásgunyhó, valami török ferdő, örmények szállása és majorja állott, ott mostanság 500—1000 házából álló helységek vagynak . . .“ (Der Landmann in Ungarn Kónyi fordítása, Pécssett, 225. l.) — V. ö. Schwartzner: i. m. 85, 120 l.

szedi ki; az ott hagyott keményebb, nyulósabb szénaszál ellenben még jól táplálja a lovat. S a lovak ápolási szempontjából is előnyösebb, ha közelükben szarvasmarha tartózkodik. A sok légy, göboly és egyéb élősdinkább a tulajokra száll, megkimélve ezáltal a lovakat. E két tenyésztési ág tehát egymást kiegészíti, az üzemet jövedelmezőbbé teszi.¹⁾

A szállítással megbízott társaság (k. k. Fleischlieferungs-Kompagnie) a bécsi Fries et Co. cégnek garanciája mellett kezdte meg működését. Csekonicz maga is egész gyakorlatot szerzett magának ebben a szakban. Megtanulta csakhamar, hogy az a magyar ökör, a melynek a szarva nagy és vékony, s a melynek a szőre finomabb és simább: több zsirt és faggyut produkál, zsengébb és izletesebb hússal bír, mint a vastag, kurtaszarvu és fénytelen, durvaszőrű ökör.²⁾

Óriási mérvben indultak meg az ökörvásárlások. Majdnem hihetetlennek tűnnek föl a számok, a melyeket erre vonatkozólag Schwartzner statisztikájában följegyzett. Ezek szerint Mezőhegyesről az 1775—1791. években Bécsbe hetenkint 1000—1200, évenként tehát mintegy 55—60000, — Bécsnek 4 mértföldnyi környékére pedig évenként 10—12,000 darab ökröt szállítottak. S még inkább fogalmat nyerünk ezen üzlet nagyszerűségéről, ha olvassuk, hogy az ezen 7 évre terjedő időről szerkesztett és a főhadi tanács elé terjesztett számadások összesen 27 millió, évi átlagban tehát közel 4 millió forintról lettek megszerkesztve.³⁾

Csekonicz, hogy megbízatásának sikeresebben megfelelhessen, és a roppant ökörszükségletet könnyebben fedezhesse, kísérletet tett Mezőhegyesen a magyarfajtájú szarvasmarha tenyésztésével is. Ezen kísérlet, ugy látszik, a ménésintézet megalakulása után, rövid időre kezdetét vette. József császárnak legalább egy 1789-ik évből származó és az intézet részére vásárlást adományozó diplomája már a szarvasmarha-tenyésztésről is megemlékezik.⁴⁾

Ugyanezen évben (1789), minthogy a német tartományok határára is csapatokat vontak össze, a szállítás

¹⁾ Csekonicz: i. m. 103., 142. l. —

²⁾ U. o., 105. l.

³⁾ Schwartzner: Statist. I. kiad. 157. — Skolkai h. 362.

⁴⁾ Liber regius (bécsi) 54. sz. 171. l. — Említést tesz különben Mezőhegyesnek ezen gulyabeli tenyésztéséről Horváth Mihály is, i. m. 205. l.

megkönnyítésére, illetve a megfelelő összefüggés céljából, a 6600 holdnyi területű bábolnai pusztát (Komárom-megyében) gróf Szapáry Józseftől 450,000 frtért megvette¹⁾ melyet a mezőhegyesi ménesintézet fiókjává tettek.²⁾

Hogy honnét szerezte be Csekonics ezen első mezőhegyesi gulya alapanyagát? adatok hiányában nem közölhetem. De ismerve a legtöbb magyarfajtájú régi gulyának (a körmösdiének, sarkadinak, kisjenőinek, zombolyainak stbnek) alakulási történetét: föltehető, hogy ugy, a mint azokat, ezt is a kisebb tenyésztőktől, vagy pedig vásárokon összeszedett jobb minőségű állatokból alapították.³⁾ Se gulya alapítása itt Mezőhegyesen igen könnyen mehetett. Statisztikai könyvek is följegyezték, hogy ez a vidék: Hód-Mező-Vásárhely, Szentes, Gyula embernyi magasságu rétviránya volt a délczeg magyar marha legszebb czimeres példányainak hazája.⁴⁾

Magától érthető, hogy ilyen nagy létszámnak eltartása nem csekély gondott okozott, és különösen zavarba jött Csekonics az 1788/89 év telén, a mikor az összeszedett 3151 db. ökröknek kiteleltetése, az azon évbeli szűk takarmánytermés miatt, fölötte kétségessé vált. Szorultságában Csekonics ezredes jó szomszédjához: H.-M.-Vásárhely városához fordult, mely az ökröknek kiteleltetését elvállalta, s azt teljes megelégedésre teljesítette. E kiváló szolgálatért a város akkori biráját, Fejes Antalt, II. József császár egy 22 császári arany nehézségű arany érdempénzzel jutalmazta meg.⁵⁾

Ez a szűk esztendő, ugy látszik, a jövőre nézve nagyobb ovatosságra intette Csekonicsot. A következő

¹⁾ L. Das Pferd. Organ für die gesammte auf das Pferd bezüglichen Interessen. — Drezda, 1885. 4. sz.

²⁾ Csekonics: i. m. IX. — Bábolna, 1806. nov. 1 ig, volt Mezőhegyesi fiókja. Ezen évben külön parancsnoksággal önálló ménesintézeté alakult.

³⁾ A régeute híres gróf Károlyi-féle (derekegyházi) gulya alapítására például érdekes adatokat tartalmaz H.-M.-Vásárhely város jegyzőkönyve, melyet érdekesnek tartok itt közölni: „Anno 1725. Die 23-a Marty. Minthogy ezen Alföldön kíván az Uraság szarvas Marhából álló oecomiát tartani, erre nézve kívánnya az Helységnek annyi jó akarajját venni, és maga pénzéért négy száz id est 400 pár borjakat vétetni, melynek fele him, fele nöstény légyen, minden him párt peng Hat. i. e. 6 r. f. acceptálna az uraság, az nöstént peng 5 frtyával, melyeknek is megvételét egész Tanáts eleibe közönséges város házába Nzetes Széplaky János Inspector urunk által az uraság pecsétli alatt kétezer kétszáz 2200 frt. küldött, — L. Palugyay: i. m. 510. l.

⁴⁾ Galgóczi Károly: Magyarország. — a szerb vajdaság s temesi bánóság mezőgazdasági statisztikája. Pest. 1855. 323. s köv. l.

⁵⁾ Palugyay: i. m. 517. l.

1790. évben kiváló gondot fordított a szénakészítésre úgy, hogy ezen évben a szénatermés állítólag 24,000 boglyára (= 240.000 mázsára) rugott és betakarításáért összesen 30 000 forintot fizettek ki az intézet pénztárából.¹⁾

A nagymérvű ökörszállítás azonban későbbben, a midőn a csataterék Mezőhegyestől már igen távol estek, és e miatt az ökrök szállítása fáradságos volt, megszűnt. Mert nem kis bajjal járt azon időben, a mikor nemcsak vasutak de még jóra való közlekedési utak sem voltak, egy-egy ilyen nagyobb szállitmánynak transportálása, különösen az Alföldről, honnét a Bécs felé irányított szállitmányoknak oly sok folyón, köztük a Tiszán és a Dunán is, át kellett menniök. Minden nagyobb állatszállitmánynál (lónál vagy szarvasmarhánál) néhány olyan szelid vezérállat volt, mely hasonló utakat többször téve meg, nem retteg már a víztől. A révhez érkeve, a vezérállatokat a vízbe vezették, és a többi (150—200 drbból álló csapatot) ostorokkal utánuk hajtották. Mihelyt a vízben voltak, öszönszerűleg usztak a vezérállatok után. Az usztatás alkalmával két oldalt csolnakok kísérték a szállitmányt, és ha egyik-másik állatot a víz sodra elkapta, vagy gyöngeség miatt süllyedni kezdett, a csolnakon ülő egyének a süllyedő állatot fülénél vagy szarvánál fogva fölszinen tartották, és a partra segítették.²⁾

Nem csekély fáradságot okozott tehát az ökröknek ismét a messze Alföldről való szállítása. Lehet különben, hogy e mellett a mult évszázad utolsó tizedében, és a jelen század elején gyorsan egymásra következő aszályos évek, és különösen a takarmányszűk 1794 és 1795. évek³⁾ is, közreműködtek abban, hogy az ökörszállítással Mezőhegyesen 1795 augusztus 15-én, tehát 10 évi szállítás után, felhagytak. A szükséges vágómarháról való gondoskodást ettől az időtől kezdve, mint egy nyomtatott értesi-

¹⁾ Skolke; i. h. 355. Erdélyi i. m. — A mezőhegyesi szemle 1874-ben. Közrebocsátotta: A békésmegyei gazd. egyeslet. B. Gyula, 10. l. (Külön lenyomat a békés m. gazd. egyeslet 1874. évi Értesítőjéből.)

²⁾ Csekonits: i. m. 112. l.

³⁾ Az 1794-iki évi aszályos nyárra következett rendkívül hideg tél folyamán egy öl szalmát 15—18 frttal, és egyes csárdákban 11 lat szénát 3 krral (tehát 1 g. szénát közel 16 frttal) fizettek. — L. Schwartzner I. kiad. 227 l. — Teschedik följegyzete, hogy midőn a jeles tudós: Schwartzner és Molnár ev. lelkesz, 1795. nyarán, Szarvasról Csabán, Tótkomlóson át Mezőhegyesre és innen vissza Szarvasra utaztak volt: ez egész hosszu uton alig láttak 14 petrence szénát. — L. An das ungarische Publikum detaillirte Erklärung etc. 1798. 15. l.

tés tanusítja, a bécsi mésszároszékre bizták.¹⁾ Rövid ideig azonban, mert öt év múlva, újból nyomát találjuk az ökörszállításoknak. A mint Bonwinghausen följegyzé, a második francia háboru alatt egészen a lunevillei békekötésig, a hadsereg részére 171.000 darab vágó- és 28.000 darab igás ökröt, továbbá 1 millio 900 ezer mázsa szénát, Bécsnek élelmezésére pedig 194.000 darab vágó ökröt szolgáltatott a ménesintézet²⁾ a nélkül, hogy az eredetileg még 1786-ban megállapított husárt fölemelték volna. Ezen évből (1801) származó följegyzések még több száz tehénről is tesznek említést, annak jeléül, hogy ezen időben a gulyatenyésztést még mindig üzték az uradalomban.³⁾ Sőt ezen időben már sertésenyésztéssel is foglalkoztak. Erdélyi legalább följegyezte, hogy ezen időtájban, néhány száz darab sertés is volt az intézeten.⁴⁾

A remondatelep felállításának és a nagymérvű ló- és ökörszállításoknak természetesen elmaradhatatlan következése volt az, hogy a kezelő létszámot is tetemesen fölemelték. A létszám, mely 1795 körül 500 főből állott, 1801-ben már 676 főre emelkedett, s állott 1 ezredes-, 1 alezredes; 1 őrnagy; 6 százados; 7 fő- és alhadnagy; 1 segéd-tiszt; 1 gazd. igazgató; 1 káplán; 1 számvevőtiszt; 2 számvevősegéd; 4 tourir; 1 főbész; 1 lóorvos; 1 pénztáros; 1 élelmezőtiszt; 11 iparos; 1 kertészből, s ezeken kívül 18 őrmester; 45 tizedes; 231 katona; 300 béres s egyéb gazd. katona; végül 40 csikósból.⁵⁾

A lunevillei békekötés után az ökörszállítások végleg megszűntek, s az intézet egészen és kizárólag kitűzött céljának, a hazai lótenyésztés emelésének élhetett. Az ökrök által elfoglalt legelőket újból egészen a lónak adták vissza, és a lólétszám tetemes mérvben szarapodott. Egy 1801. évi

1) Schwartner i. m. I kiad 157. l

2) Csaplovics: Archiv, 388. l.

3) Skolka i. h. 353. l. — Mikor szűnt meg a mezőhegyesi ménesintézetnek ezen első gulyatenyésztése? Arra nézve adatokkal nem rendelkezem. — A mostani gulyát az 1860. évben Ritter tábornok és ménesinspektor (a kisécsi ménesintézet szervezője) kezdeményezésére, a legjobb és legrégebb négy hazai gulyából alapították. Ezen gulya története és részletes leírása olvasható az oszt. magy. gazd. egyesület által kiadott következő publikációkban: Állattenyésztési füzetek I. füzet Budapest, 1876. 37. s. köv. lapokon; továbbá: A magyarországi állattenyésztők kalauza. Bpest, 1834. 103. s. kör. l.

4) Erdélyi: i. m.

5) Skolka: i. h. 364.

májushóból származó följegyzés szerint¹⁾ az intézet lóállománya 51 db. intézeti törzsménből, 41 darab országos fedező ménből (bizonyára azon méneken kívül, melyeket országos fedezésre a községekbe kiadtak), 9 darab próbáménből, 155 darab 4—3 éves és 601 2—1 éves és szopós méncsikóból, összesen tehát 857 darab ménlóból; 560 darab szelid és 258 darab szilaj ménesbeli kanczából, 86 darab 4—3 éves és 617 darab 2—1 éves és szopós kanczából, összesen tehát 1521 darab kanczalóból; végül 257 darab remonda- és 275 darab herélt, teherhordó- és használati lóból, az egész állomány tehát 2910 darab lóból állott.

Daczára annak, hogy a ménes alaplétszámával szemben a lovak száma ezen időben már ilyen tetemes magasságra emelkedett, még mindig nem érte el a valószínűleg 1790-ben megállapított részletes terv szerinti létszámot, mely ezen évben kitett anyakanczában 1000, csikóban (az évjáratokkal együtt) 1500, remondában 1500 és használati lóban 280, összesen tehát 4280 darabot.

A származott ivadék tetemes részét tehát a még mutatkozó hiány pótlására fordították ugyan; de már országos tenyésztési célokra; sőt magán tenyésztők részére is jutott a ménesintézet által előállított ivadékból. A mint Sch w a r t n e r 1798-ben följegyezte:²⁾ ezen időtájban évenként már 130 db. méncsikó lett országos fedeztetési célokra kijelölve Ezen számból a magyarországi megyék részére 60 darab kiválóbb mént rendeltek ki; Erdélynek (darabját 100 frttal számítva) 30 darabot adtak át; az osztrák örökös tartományok részére pedig, mindaddig, míg azok hasonló ménesintézetekkel elláttattak,³⁾ 40 darabot osztottak be. Az itteni ménesintézetről Magyar- és Erdélyországba beosztott 90 darab fedező mén, egészen díjtalanul, évenként közel 4000 darab kanczát, egy mén tehát 40 kanczánál többet fedezett.

Daczára azon körülménynek, hogy ezen mének a községekbe kiadva, ott minden díj nélkül fedeztek, sőt a kancza tulajdonosának a hágatás után 1 frtot jutalmul adtak, mégis igen sok helyütt, különösen a rác és oláh községek-

¹⁾ U. o. 364 l. s utána Erdélyi: i. m.

²⁾ Schwartzner: Statist. I. kiad. 163. — V. ö. Skolke: i. m. 355. Huzard i. m. 71. l és Erdélyi: i. m.

³⁾ A Lajtántúli rész lótenyésztési intézetei élén a század elején jobb adán olyan parancsnokok állottak (igy Ausztriában gr. Mangelay, Morvában gr. Riedl Csehországban (Pardubiczban) Wittmann ezredes stb.) a kik gyakorlati ismereteket a mezőhegyesi ménesintézeten szereztek. — V. ö. Skolka: i. m. 355. l.

ben a paraszti tehernek tartotta ezt az intézményt, 'nem látta be annak jótékony hatását, és semmi bizodalommal sem viseltetett irányában. S e súlyos vád igen sok magyar községet is illethet. Sőt a rendkívül szorgalmas bánsági német telepítvényeseknek bizalma és buzgalma is, melylyel eleinte ezen intézmény s általán a lótenyésztés iránt viseltek, csakhamar megcsökkent.¹⁾

Ezen elszomorító tényállások okait sokféleképpen keresik. Nagyváti például a királyi lovak mellett szolgáló „lómeszterek és kocsisok“ (a méneskarbeli katonák) rátartiságában és abban, hogy a paraszti nem örömet mulat el 3—4 nyári munkanapot a hágatás után való járással.²⁾ Mások ismét, így Ballagi Aladár abban találja az okot, hogy az uraságok vaspálczája alatt álló jobbagyság, martka lovait jó részt urasága intése vagy parancsa miatt nem engedte kitünő fajúakkal nemesíteni.³⁾

Bizony majdnem hajlandók vagyunk ezen föltevéseknek hitelt adni, ha viszont már e század elején megjelent leírásokból azt nem olvasnók, hogy a mezőhegyesi intézet, mely saját nevelésű lovainak legjavát folytonos ameliorációra használja, a nélkülözhető anyagot pedig az országba kiadja, méltán dicsekedhedik a lótenyésztés általános emelésére gyakorolt jótékony befolyásával.⁴⁾

Mert ha a rőghöz kötött paraszti nem fogta is fel az érdekében hozott áldozatoknak nagy horderejét, felfogták ezt a nagyobb, intelligensebb birtokosok, és mint tömegesebben jelentkeztek az intézeten nevelt, számfölötti lovak vételére. A számfölötti lovak értékesítése a század elején még szabad kézből történt, és csak a második tized táján nyilvános szóbeli árverés útján. Szabad kézből való eladásoknál az árat a parancsnok határozta meg, és ez nem ritkán tetemes magasságot ért el. Így 1801-ben egy idős, de kitünő minőségű ménért, továbbá a számfölötti fiatal ménéért darabonként 100 aranyat fizettek. Az árveréseket, melyekről a lókedvelőket már akkor is a lapok ntján értesítették, mindig a ménesfelügyelő jelenlétében tartották. Az itt elért árak is elég magasak voltak. Az 1818. évi árverésen például egyes példányok 1200—2000 frton is keltek.

1) Csekonics: i. m. 221. l.

2) Nagyváti: Szorg mezei gazda. II 397.

3) Ballagi: i. m. 306. l.

4) Csaplovics: Archiv, I. 392.

A tenyésztésre meg nem felelő méneket kiheréltetvén, a bécsujhelyi lovagló iskolába küldötték. Később ezen eljárás megszűnt, és a paripákat is rendesen katonatiszteknek eladták; azokat pedig, melyek ekként el nem keltek. mint remondákat, a rendes pótlovazási áron a hadseregnek adták át.¹⁾

V.

A II. József császár által kijelölt helyekhez való közelsége, kellemes fekvése és jó minőségű legelői nagy mértékben alkalmassá tették ugyan Mezőhegyest egy országos ménes elhelyezésére; minden előnyei mellett is azonban e helynek egy nagy hátránya volt és van még mai napig is, t. i. a vizhiány. — Lehetőleg minden „járás” birt ugyan kuttal; de a megkívántató vízszükségletet ezek száma csak részben fedezte s a mint Mezőhegyesnek és vidékének geologiai alakulása mutatja:²⁾ a fenálló kutak sem biztosították a szükséges vizet minden időre.

Különösen érezhető volt a vizhiány a ménesintézet megalakulását követő években, a midőn a lótenyésztés még szilaj ménesekben üzetett. Ez időben ugyanis a vizhiányhoz még azon hátrány társult, hogy itatáskor, a gyéren álló kutak vályuira tolongó szilaj lovak, egymás között, rugások stb. által nem ritkán veszedelmes sérüléseket okoztak.

Ezen hátrányos körülmény nem kerülhette el az intéző körök figyelmét. Megszüntetésére és a szükséges viznek előállítására merész tervvel léptek föl. Nem kevesebbel t. i. mint avval, hogy a Marost Mezőhegyesen át egy csatornával összekössék a Tiszával és ezen csatorna olyan méretben készíttessék, hogy az ne csupán itatásra és a fűvelők öntözésére, hanem hajózásra és nevezetesen a ménesintézet részére szükséges tüzifának Erdélyből leendő ideusztatására is alkalmas legyen.

A terv merész volt. De mert voltak, kik egy Mezőhegyesen már a régi időben fenállott vízvezetéknek nyomait is fölfedezni vélték;³⁾ másrészt pedig, mert olyan időszakban merült föl, a midőn egymást érték a leg-

¹⁾ Erdélyi: i. m.

²⁾ Lásd: Szabó József: Geologiai viszonyok és talajnevek ismertetése. I. füzet: Békés- és Csanád megye. Pest, 1861, mely munka szakavatott módon ismerteti vidékünk geologiai alakulását.

³⁾ Cseplovics, Archiv. I. 338.

merészebb csatornázási tervezetek és tényleg sok helyütt e tervezetek keresztül is vitettek: 1) hitték, hogy ezen terv is sikerülni fog és e hitben komolyan hozzáálltak annak keresztülviteléhez.

Ezen czélból a század elején Aradtól kezdve Tornyán, Batonyán át Mezőhegyes és innen tovább a Tisza felé nagyszabású mérnöki munkálatok és lejtmerések történtek, (melyeknek adatai a ménesbirtokon részben maig megvannak.) E fölmérések győzhették meg a tervezőket a csatorna kivihetőségéről. A 8—10 mértföldnyi hosszúságra tervezett csatorna ásásánál olyan óriási földtömeg lett volna mozgosítandó, a melynek nagy mennyisége által okozott tetemes költségek folytán a tervnek létesítése megakadályoztatott.²⁾

De nem csupán a csatorna létesítésével törekedtek az intézet érdekeit előmozdítani. II. József császár érdeklődését ezen új intézmény iránt mindvégig megtartotta s azt folyton fejlesztette. A midőn takarékosági szempontokból a magyar testőrségnek létszámát felénnyire (120 főről 60-ra) leszállította: az ennek folytán megtakarított összegből évenként 10,000 frtot rendelt a ménesintézet czéljaira fordítani.³⁾ Ezen intézkedése által az eddig önmagát csupán saját erejéből fenntartó ménesintézetet biztosabb alapokra fektette.

A következő évben, 1789-ben, vásárijoggal ruházta fel a mezőhegyesi kamarális praediumot, megengedvén, hogy annak területén marhavásárokkal kapcsolatosan, két rendbeli országos sokadalom tartassék és pedig az egyik áprilhó 1-én, a második pedig októberhó 1-én, „mindazon szabadalmak — és kiváltságokkal — mondja az alapító oklevél⁴⁾ — a melyekkel szabad királyi városaink és községeink szabad vásárai, évi szabad marhapiacjai megtartatnak.“

A császárnak ezen intézkedése nemcsak oda czélzott, hogy Mezőhegyest a körülete fekvő tágas pusztának központjává tegye; — hanem oda is, hogy a „Fleisch-

1) Lásd erre vonatkozólag: Csaplovics i. m. I. kötetét; ugyannak: Gemälde von Ungarn. Pest, 1829. I. 79 l. — Továbbá: Vedres István: A Tiszát a Dunával ösze kaptsoló új hajókázható Tsatorna. Szeged, 1805.

2) L. Erdélyi Mihály i. m.

3) L. Schwartzner i. m. 163., 340., — Skolka i. h. 353., Horváth Mihály i. m. 205. l. — Ballagi Aladári. m. 306. l. — Horváth Mihály szerint az ozmán háboru alatt ezen segélyösszeg kamatra adatott.

4) Bécsi liber regius 171. l. — A vonatkozó királyi szabadalomlevél a ménesbirtok levéltárában.

lieferung-Kompagnie“ által szükségelt ökrök az ott megtartandó vásárokon könnyebben beszerezhetők legyenek. — Mezőhegyesnek ezen országos vásárai később megszüntek és helyettük most minden vasárnap heti vásárok tartatnak, melyek azonban, kiterjedésüket tekintve, országos vásároknak is beillenek és forgalom és üzlet tekintetében a szomszédos községek országos vásárait tényleg meghaladják.¹⁾

Különös érdekében is állhatott a császárnak Mezőhegyest megkülönböztető kegyeiben részesíteni. Részben Csekönics érdemei jutalmaztattak az intézetnek nyújtott kedvezmények által. Csekönics — mint a főmaradt alakok igazolják — nem csupán a mezőhegyesi ménésintézet szervezése és a hadsereg részére szükséges remondáknak és ökröknek szállítása; — nem csupán a hadsereg élelmezésére vonatkozó gyakorlati javaslatai²⁾ által; hanem más irányokban is hűséges szolgálatokat teljesített császárnak.³⁾

Csekönicsot a lónemesítés, a hadsereg élelmezése és a szükséges szénával való ellátása és talán az ország finanziaális zavarainak elhárítása körül tett kiváló szolgálatainak elismeréséül, a királyi kegy ezentúl folyton kitüntette. Rövid idő alatt rangban egészen a tábornokságig emelkedett föl (1789-ben alezredes, 1790-ben ezredes) és érdemei jutalmául a torontálmegyei zombolyai kiterjedt uradalommal adományoztatott meg. E roppant birtokot, mely közel 14 □ mértföldre terjedt ki, eleinte 20 évi zálogjogon, a rendes kamarai taksák fizetése mellett, birta; később

1) Palugyay i. m. 112. l —

2) Csekönics i. m. előszóban.

3) Igen érdekes erre nézve azon följegyzés, melyet egy egykoru folyóiratban (Dr. Johann Karl Lübeck: Ungarische Miscellen, 1805. I. 90. l. olvashatunk és melyet jellemző voltánál fogva itt fölvenni jónak látók. „Im letzten Türkenkriege — így szól a közlemény — brauchte Joseph Kaiser II. einst schnell eine Summe Geldes, die zu Lieferungen bestimmt war. Er gab dem jetzigen Herrn Obristen von Csekönics den Auftrag, Ihm diese Summe zu verschaffen. Dieser, um Sie zu ergänzen. wendete sich an einen Bauer in Vászárhely, der ihm auch sogleich eine Summe von fast 30,000 fl. vorstreckte. Nach einem halben Jahre brachte der Herr Obrist das Geld mit dem legalen halbjährigen Interessen zurück. Der Bauer, Péter Kaszap, war sein Name, nahm das Capital und sagte mit edlem Unwillen, in dem er die Interesse zurückgab: „Ich habe das Geld meinem Monarchen geliehen, von diesem nimmt der Untertthan keine Interessen Herr! nehmen Sie dieses Geld zurück; denn nie würde ich wünschen länger ein Land zu bewohnen, in dem man halbjährige Interessen annimmt.“ — Ezen Kaszap Péter, József testvérével együtt, később II. Lipót által nemességre emeltetett. — V. ö. Palugyay i. m. 517. l.

I. Ferencz király, a becsérték lefizetése után, örök áron engedte át neki. Csekonicsot a vételár lefizetésében jóakarói önzetlenül gyámolították, így Lacy tábornagy, a hadi tanács elnöke, és II. József császárnak volt bizalmas, kedves embere, kinek Csekonics több ízben is lovat vásárolt: tetemes kamat nélküli kölcsönrel segítette.¹⁾ A tettvágyó ember ezen új szerzeményü birtokán is csakhamar jó hirü ménest és a még mai napig is fenálló hires zombolyai gulyát alapította;²⁾ sőt úgy látszik, kora divatjának, a nemes birkatenyésztésnek is hódolt. Följegyezték ugyanis, hogy a holicsi császári uradalomban eredeti spanyol importálásból tenyésztett merinokos-árverésen 1810-ben a legdrágábbat 16,250 frton ő vette meg.³⁾

Csekonics később az állami ménesek és remondaügyek felügyelője lett és ezen minőségében Mezőhegyesen csak ritkábban, rendszerint csak a fedeztetési időszak alatt tartózkodott; az év többi részét Pesten vagy zombolyai birtokán töltötte. Távolléte alatt helyettese Wieland alvezredes volt, a kire egyébként az erdélyi pótlovazási ügyek parancsnoksága is bízva volt. Mindkettőjük távollétében Worell őrnagy (kit egykorui szeretetreméltó művelt embernek mondanak) vitte a kommandót.⁴⁾

I. Ferencz király által Csekonics utóbb még a Szent-István-renddel is kitüntetve, a mezőhegyesi ménesintézetet, illetve az összes ménes és remondaügyeket egészen 1806. évig, tehát 21 éven át vezette. Ezen évben az inszurgensek brigadérosává nevezetvé ki: Mezőhegyest, mely az ő tervezeté alapján, az ő közreműködésével létesült, végkép elhagyta, méltán kísérve kartársainak elismerése által másirányu működése terére. Egykorui tapasztalt, élénk-szellemü, tevékeny és vállalkozó szellemmel bíró egyénnek írják le,⁵⁾ ki a lótenyésztés, de különösen a mezőhegyesi ménesintézet iránt később is folytonos érdeklődéssel viseltetett. 1817-ben bár egészsége, korábbi

¹⁾ Lacy-nak ezen szivességeért Csekonics a lótenyésztésről irt művében (231. l.) nyilvánosan is köszönetet mond.

²⁾ Részletes leírása olvasható e gulyának Tormay Béla tollából az „állattenyésztési füzetek“ I. 46. lapján és „A magyarországi állattenyésztők kalauza“ 96. lapján.

³⁾ Galgóczi Károly: Magyarország, a szerb vajdaság és temesi bánóság mezőgazdasági statisztikája. Pest, 1855. 339. l.

⁴⁾ Skolka i. h. 364. l.

⁵⁾ U, ott. 365. l.

fáradtságos és nyugtalan élete folytán, igen aláhanyatlott: 40 éves tapasztalatai alapján, barátjai nógatására és felsőbb helyről nyilvánított ohaj folytán, a lótenyésztésről gyakorlati elveket és szabályokat közölt, — azokat, melyeket jobbadán mezőhegyesi működése alatt szerzett.¹⁾

Az intézet, melynek Csekonics volt — bátran mondhatjuk — megteremtője, csakhamar általános elismerésre talált. Azon érdeklődés, melylyel II. József császár az intézet fokozatos fejlődését kísérte, és személyes látogatásai, az intézeten nem maradhattak hatás nélkül. Számos előkelő egyéniség: Ferencz főherceg (a későbbi király), Lipót főherceg-nádor (több ízben is,²⁾ Es te i Ferdinand főherceg, Koburg herceg, magyarországi főhadparancsnok, a raguzai herceg és az országnak legelőkelőbb urai és tudósai nemcsak érdeklődtek az intézet iránt, de azt személyes látogatásaikkal is megtisztelték és a legelismerőbben nyilatkoztak arról. Híre csakhamar elterjedt. Megalapítása után nemsokára az egykoru hazai statisztikai és topografiai művek ugy nagyságra, mint különösen értékre és berendezésre nézve egész Európában egyedül — és első helyen állónak tartották.³⁾ Csakhamar tanulmányozás céljából is kezdették látogatni; így a magyar statisztika megalapítója: Schwartzner, — később 1801-ben Skolka András, a szarvasi gyakorlati gazdasági és ipariskola tanítója, az intézetnek néhány növendékével, ki ezen tanulmányi utját azután a Schedius folyóiratában érdekesen le is írja.⁴⁾ Alig tévedek, ha azt állítom, hogy hazánkban ez volt a legelső gazdasági exkurzió. — Külföldiek is csakhamar látogatták és dicsérőleg emlékeztek meg arról. Elég lesz e tekintetben csak egyet, a francia Marmont marechal, raguzai herceg nyilatkozatát idéznem⁵⁾, kinek mint elfogulatlan idegennek ítélete e tekintetben leginkább mérvadó lehet. „A gazdasági ke-

¹⁾ Ez a mű, mely a magyar mezőgazdasági irodalomban az első rendszeres hippologiai könyvet képezi, mai modern tenyésztési szempontból itélve, tagadhatatlanul sok elavult és ma már helyt nem álló nézetet foglal ugyan magában; de tetemes részben sok igazat és még most is alkalmazható szabályt tartalmaz és szakemberek által nagy haszonnal tanulmányozható.

²⁾ Egy ízben Derékegyházáról jövet, a hol a Csekonics által érdekesen leirt lovasvadászaton vett részt. — Lásd i. m. 51 l.

³⁾ Schwartzner: Statistik, I. kiad. 161. — Skolka i. h. 353. — Csaplovics: Archiv, I. 387. — U. az: Gemälde von Ungarn II 42.

⁴⁾ L. Schledius: Zeitschrift von und für Ungarn. Pest. 1802. I. 353—365. l.

⁵⁾ Marmont marechal ugyanaz, a kit I. Napoleon császár Illyria főkörmányzójává tett meg és a kinek a lipiczai birtokot is adományozta. — L. Das k. k. Hofgestüt zu Lippiza 1580—1880. — Wien, 1880. 43. l.

zelés eredményei csodálatra méltók — úgy mond — kivált egy francziára nézve, a kinek hazája ehez hasonlót föl nem mutathat... Ha a lótenyésztésnek egy ilyen jól átgondolt tervezete **Francziaországban** elfogadtatnék: akkor talán ott is elérhető lenne az ittenit megközelítő eredmény... Azokat az elveket, a melyek **Mezőhegyes** létesítésekor kitűzettek; a követett kezelési irányzatot és ama számtalan előnyöket, a melyek ezekből folynak, eléggé dicsőíteni nem lehet...¹⁾

VI.

Csekonic s távozása után (1806-ban) H ö f e l ezredes vette át az intézet vezetését. Ennek és gróf B u b n a katonai felügyelőnek tervezeteik alapján, a hadjárat befejeztével 1809—10-ben, a leszállított lovas ezredek legjobb és legszebben formált kanczáiból rendkívül nagy lólétszám hozatott össze **M e z ő h e g y e s e n**.²⁾ Följegyzések szerint 1810-ben 13,907 darab, 1811-ben pedig 11,078 darabból állott az egész állomány; pedig még mindig nem érte el az előírást, mely szerint az összes lólétszám 17,684 darabot (ebben 6000 drb ménlovat) tett ki.³⁾ A szarvasmarha létszám ugyanezen időben 600 darab igás- és hizó-ökörrel volt megállapítva.

Természetes dolog, hogy ilyen rendkívül nagy állatlétszám ellátására **M e z ő h e g y e s** területe alig volt elégséges. Hozzácsatolták tehát P é c s k a - P e r e g e t, (a hová később K i s - és N é m e t - P e r e g k ö z s é g e k l a k ó i t e l e p i t t e t t e k) és a szemlaki alapítványi uradalmak egy részét úgy, hogy az ekkor 93 járásra osztott birtok egész területe 44,302 kis holdat (=30,458 kataszt. holdat) tett ki. De nem csupán a birtok eddigi területe nem volt elégséges e roppant állatlétszám elhelyezésére. A k e z e l ő s z e m é l y z e t száma sem felelt meg és azt is emelni kellett. A szük-

¹⁾ Des. Herzogs von R a g u s a (Marschall M a r m o n t) Reise durch U n g a r n und S i e b e n b ü r g e n. Aus dem französischen übersetzt von L. v. A l v e n s l e b e n Leipzig, 1837—74. s. köv. I.

²⁾ E r d é l y i i. m.

³⁾ Az a mít M a r m o n t ír (i. m. 71. l.), hogy a lovak száma 20,000 darabot tesz, bizonyosan túlzás és az írónak rosszul értesítésén alapulhat.

ségelt magasabb létszám időről-időre az országban szét-szórt egyes ezredektől vezényeltetett *Mezőhegyes* re, kik itteni szolgálatuk ideje alatt, rendes zsoldjukon felül, még külön napi pótlékban is részesültek.¹⁾

Kezelő személyzetről az egyes ezredektől átvett le-génység által gondoskodva lett ugyan, de az ezen nagy lólétszám által megkivánt épületeknek elégtelensége és fő-leg a legkülönbözőbb vidékekről összegyűjtött lovaknál a meg nem szokott és gyakran a szélsőségekig csapongó klíma által okozott különféle betegségek (leginkább mirigy-bántalom) miatt a létszám csakhamar ismét 6—7000 da-rabra szállítottatott le, mely szám utóbb még inkább csök-kent úgy, hogy 1826-ban már csak 2848 ló, 547 drb igás és 257 drb hizó ökör volt.²⁾ Ezen állomány azután hosz-szabb ideig változatlanul megtartatott. *Marmont* mar-schal itt jártában az egész lóállományt, a használati lo-vakkal együtt 3000 darabnak találta. A gondozó személyzet létszáma volt ekkor 1035 katona (ezek között 288 béres.)

Az intézet életének ezen időszakában (1816-ban) ho-zatott a ménésbirtokra a mai nap nagy hirnek örvendő *Nonius* lőtörzseknek megalapítója: *Nonius sen.*, (apja: *Orion*, nagyapja: *Marmetin*), melyet a győzelmes osztrák hadak 1814-ben a franciaországi ro-siéresi ménésből zsákmányoltak. Ugyanezen évben kez-dett használtatni a jelenkor lótenyésztői előtt nem ke-vésbé híres *Gidránok* törzsapja: *Gidrán sen.*, mely-nek apja eredeti arabs, anyja pedig a kopcsányi ménésből származó ló volt.

Ezen időben a lótenyésztés már nem szilaj ménések-ben, hanem törzsménésekben gyakoroltatott. *Midőn Estei Ferdinánd* főherczeg és magyarországi főhadparancsnok *Mezőhegyest* 1816-ban meglátogatta: egyebek közt a török, az első és második spanyol és a ná-polyi ménések (mindegyik 100 kanczával) lettek neki, mintegy 500 darab ménnel együtt, bemutatva. Ezen ménék közt volt *Nonius is*, melyet a főherczeg csapatai zsák-mányoltak *Franciaországban*, továbbá egy *Fa-joum* nevű török mén, mely *I. Napoleon* császárnak

1) *Csaplovics*, Archiv, 396.

2) *Erdélyi i. m.*

kedvencz lova volt és melyet ő a szerencsétlen véget ért oroszországi hadjárat alatt is lovagolt.¹⁾

VII.

Az eddigiekben leginkább a mezőhegyesi lótenyésztés megalapításával foglalkoztam. Záradékul egy-két vonással kiterjeszkedem az őstermelés egyéb ágazataira is. Az adatok, melyeket itten erre nézve följegyzek: sok tekintetben érdekes világot vetnek az Alföld gazdasági viszonyainak fejlődésére.

M e z ő h e g y e s földje a ménésintézet megalakulása-kor és még ezután is sokáig, a kitüzött czélnak megfelelően, legnagyobb részben mint füvelő, csak alig számbavehető részben használtatott mint szántóföld. A fenmaradt adatok szerint még 1801-ben is, a 40,000 holdnyi birtokból csak 911 hold volt eke alatt, a többi terület mind rétül és legelőül szolgált. Pedig kitünő földje busásan fizette volna a ráfordított munkát. Ez a föld, melyet, mióta a teremő kezéből kikerült: eke még nem bolygatott, mint Erdélyi megjegyzi: S z i c z i l i a és A m e r i k a talajának mögötte nem állott és, S c h w a r t n e r statisztikája szerint,) rajta a festő buzér és a csülleng egész embermagasságnyira megnőtt vadon. Ám az a nagy állatlétszám, melyet e területnek eltartania kellett, a szemtermesztést csak korlátolt mérvben engedte meg. És tényleg az a rész is, mely eke alá került: inkább csak a lovak etetésére szükséges szemes takarmánynak előállítására fordítottatott. A művelési ágak főbb arányai a rét és legelő közt oszolván meg: egészen természetes körülmény, hogy a füvelők gondosan műveltettek és csakhamar utat törtek maguknak a mesterséges takarmányosok is, melyeknél a főszerepet a perjefüvek és herések játszották, a következő keverék arányában: 1 kis holdra francia perje 20 font, luczerna 5 font, stájer here 5 font, mely fűnemekhez esetleg még megfelelő mennyiségű baltaczin is kevertetett.³⁾ Már a század elején például állítja S k o l k a szarvasi tanár M e z ő h e g y e s gondosan ápolt legelőit a szomszédos községek előtt, melyeknél a

1) L. „Wanderer.“ Wien, 1816. 306. számában. *Cronikára a m. hegyesi lovaiban.*

2) S c h w a r t n e r: Statistik. I. kiad, 217. l.

3) A s b ó t h volt igazgatónak „Der Futterban in M e z ő h e g y e s című, kéziratban levő dolgozatából

örökös marhajárás a jobb fűnemeket csakhamar elnyomta és a keményre taposott talajon a gyomot, gazt hagyta uralomra kelni. A fűvelők szénatermelése az első években átlagosan 16,000 boglyát (körülbelül 200,000 mázsát) tett, a mely mennyiségnek évi letakarítása boglyánként közel 1 trtba került. ¹⁾

Az eke alatt levő földek nem trágyáztattak, hanem a származott trágya rendszerint eltűzeltetett. Tűzzel irtattak ki az ökörszállítások beszüntetése után fölötte nagy mérvben elterjedt gyomok is, melyeket az állatok nem élvezhettek és melyek közül például az üröm 4—5 lábnyira is megnőtt. ²⁾

A szántóföldeken, mint említettem: a ménések ez irányu szükségletének megfelelőleg, leginkább zab és ennek csak igen alárendelt mérvében természetett őszi buza, kétszeres és őszi árpa. Későbbi időben a művelési növények száma már növekedett. Így 1834-ben az említett kalászos növényeken kívül, már rozs, tavaszi árpa, tavaszi buza, repce, kísérletül pedig u. n. himalaya-árpa és chinai zab; a takarmánynövényekből pedig mohar, perjefü, baltaczin, luczerna és sárgarépa is vettetett. Még később (1842-ben és ezután) a művelési növények közt találjuk már a gomborkát és mustárt is. A kukoricza 1843-ban vettetett először, mint ugarnövény; a kukoricza-csalamádéval és zabos bükkönnyel 1852-ben, a takarmány-czirokkal 1856-ban és a dohánytermesztéssel (kísérletül) 1866-ban találkozunk először.

Írott és nyomtatott adataink egyaránt fentartották ama nagy zivatarok emlékeit, a melyek Alföldünkön a jelen század elején több alkalommal is dühöngtek. Így 1804. április hó 7—8-án rendkívül hideg szél és eső volt, melynek folytán a szomszédos pusztákon ezer meg ezer birká és egyéb jószág ment tönkre s e vihar alkalmával csak egy község: Turkevec, elpusztult állatokban több, mint 50,000 fitnyi kárt szenvedett. ³⁾ 1816. január hó 29—30-án széllal, hóval és rendkívüli hideggel ismét borzasztó vihar dühöngött, mely Mezőhegyesen és környékén számos lovat és szarvasmarhát pusztított el. Vol-

¹⁾ Skolka i. h. 35.

²⁾ Csaplóvics, i. h. 396 l.

³⁾ Lübeck Joh. Karl; Patriot Wochenblatt für Ungarn. Pest, 1804. — Júniusi füzet 284. l.

tak községek, melyek ezen vihar alkalmával 3—4000 drb állatot vesztek el és magában Gyulában e fürgeteg 86,000 frtnyi kárt tett a marháknban és épületekben.¹⁾

Ez időtől fogva, hasonló elemi csapások elleni védelemre, kezdettek az erdő- és faültetésekre is nagyobb gondot fordítani. Elismeréssel említhetem, hogy Mezőhegyes akkori kezelőinek a birtok szépítése iránt mindig volt érzékük. Kiváló szeretettel foglalkoztak faültetvények, élősvények létesítésével, dísz- és haszonkertek telepítésével, sőt a szőlőműveléssel és méhészettel is megpróbálkoztak. A többször említett Skolka, szarvasi tanár, Schedius folyóiratában érdekesen írja le az általa itt látottakat. A kertek egyes parcellákba voltak beosztva és egymástól élősvényekkel elválasztva, melyek gondosan olló alatt tartattak. Worell ezredes kertje angol parkká volt alakítva, melynek a ligeteit és csalitait alkotó cserjék az aradi erdőkből hozattak. Ugyancsak az ő kertjében a Jöréményfokáról hozott szőlő tenyésztetett. Izing százados is szenvedélyes virág- és gyümölcstenyésztő volt. Kertje tömve volt a legdiszesebb és legritkább virágokkal. Minden fölmerülő ujdonságot azonnal beszerzett. Így például a Rosa semperflorens, mely csak 1798-ban került Chinából Angliába: 1801-ben már az ő kertjében is virított. Gyümölcstenyésztés terén az volt, a mi mai nap a szomszédos Kovács házában Bereczki Máté. Csak almafája több, mint százféle volt; ezek ojtógalyaiból 1801-ben 80 frtot vett be. Ez év május hó 20-án, mikor a szarvasi exkurzió Mezőhegyesen járt: már 1800 szem érett cseresznyéje volt. Valószínűleg ő az első hazában, ki a század elején föltűnést keltett Dillisch-féle (virágcserepekben való) gyümölcstermesztési módszert megkísérelte. A zöldség-termesztés terén is remekelt és különösen stuttgarti salátája keltett föltűnést. Kertjében fölállított méhese Christ-féle magazin-kaptárokkal volt telve. Az intézet akkori táborig lelkészé szintén nagy barátja volt a kertészkedésnek. Kertjének rendbehozatalára és szépítésére rövid idő alatt 800 frtot költött. Leginkább groteszk faalakok növelésében telt a kedve s tekintetben egy mogyorófája, melyet nengeridomura alakított, különösen föltűnt.

¹⁾ Palugyay i. m. IV. 164. Csekonicsi. m. 73. l.

De nem csupán a kertészet üzetett előszeretettel; az erdősítésre és faültetésre is kiterjedt gondoskodásuk. E tekintetben azonban, bár az utak szélei és az egyes ménes istálók környékei, a lovaknak a forró évszak alatti védelmére, mint főntebb láttuk, már Csekonic idejében befásítottak, sőt már ő is létesített néhány holdnyi erdőt, mégis a tulajdonképpeni beerdősítések csak az 1816. év után és főleg a francia eredű¹⁾ Tavera őrnagy és ménesparancsnok ideje alatt eszközöltettek. Ezen férfiú, kinek neve az Alföld közgazdasági történetében méltóan említhető: látva, hogy a birtok kitünő talaja a fatenyésztésnek kedvez és a meglevő ültetvények (szeder, juhar, hárs, ákác stb. fák) buján tenyésznek: egyrészt azon okból, hogy az intézetnek eddig Erdélyből, a Maroson leszállított tűzifaszükségletét biztosan és olcsón fedezze;²⁾ másrészt pedig, hogy a rendkívül kártékony szelek erejét ültetvények által megtörje, némi részben talán azért is, mert úgy tartották, hogy a faültetvények a fanövésnek kedveznek:³⁾ több tapasztalt faültetőt hozatott; ezek által első sorban a már meglevő ültetvényeket és fasorokat kijavította, az istálók körüli védőültetvényeket azokkal körüvétette és később nagyobb erdőket is létesített. Az első összefüggő erdő 120 holdon a kamarási kerületben létesítetett, a Szárazér mellett fekvő u. n. „Rajtá“-ban.⁴⁾

Az erdősítések és faültetések ettől kezdve évről-évre nagyobb kiterjedést nyertek⁵⁾ és az erdészeti szakemberek figyelmét is csakhamar felköltötték és utánzandó példa gyanánt lettek föllállítva. Hubeny József aradi kir. erdőhivatalnok, a Prágában megjelenő „Allgem. Forst- és Jagd-Journal“ 1834. évi folyamában, mint az újabb erdőművelés tanfigyelemreméltó adalékaként (Merkwürdiger Beitrag) ismerteti a mezőhegyesi erdőtelepítéseket.⁶⁾

1) Huzard, i. m. 76.

2) Erdélyi, i. m.

3) Csaplovics: Archiv, I. köv. 1.

4) Erdélyi, i. m.

5) Legjobban igazolja az erdősítésekre fordított gondot a következő összeállítás 1817-ben volt 88 hold, 1821-ben 95 hold, 1842-ben 303 hold, 1848-ban 1152 hold, 1858-ban 1279 hold, 1871-ben 1532 hold. Nem lehetetlen, hogy befolyással voltak a mezőhegyesi erdősítésekre ama kísérletek, melyek Szeged vidékén Vedres István hites mérnök által a faültetés érdekében teljesítették és melyeket ő „A sívány homokosság használhatása“ című könyvében (Szeged, 1825.) leírt.

6) Műve külön lenyomatban is megjelent e cím alatt; „Die Waldanlagen in Mezőhegyes Prag, 1834. 58. l.

Az erdősítések és különösen a fasoros utak létesítésénél nagy gond fordítottatott a szederfa ültetésre is. Palugyay földirati könyvében följegyezte,¹⁾ hogy a mezőhegyesi ménesbirtok területén 1855-ig több, mint 130,000 szederfa lett kiültetve.

¹⁾ Palugyay, i. m. 58. l.

